

Kada su se voleli Srbi i Albanci

Evropski pokret u Srbiji

Beograd, decembar 2019.

S A D R Ź A J

Aleksandar Pavlović i Agron Bajrami O ovoj knjizi - afirmisanje glasova prijateljstva	3
Duško Lopandić Srpsko-albanske dinastijske veze u srednjem veku	8
Aleksandar Pavlović Konda Albanac – oslobodilac Beograda	13
Nataša Marković Logoraška ljubav: Jelisaveta Načić i Luka Lukaj	17
Jeton Neziraj Voleo je Prištinu, ali je voleo i Beograd: Faruk Begoli, život između karijere, prijatelja, bivše supruge Zoje i balkanskog primitivizma	20
Agron Bajrami Blistavo i strašno: Bekim Fehmiu i Branka Petrić	24
Armanda Hisa Albansko-srpski brakovi: Između medijskog predstavljanja i stvarnosti	27
Ana Petrov Ko ne sluša pesmu na albanskom, slušaće oluju ili: Kako je bilo moguće boriti se protiv nacionalizma jugoslovenskom muzikom	31
Srđan Atanasovski Religija i identitet na Kosovu: istorijske i savremene prakse hodočašća	36
Jelena Lončar Sledite nas: susreti žena Srbije i Kosova	40
Fahri Musliu O Petritu Imamiju, intelektualcu u mračnim vremenima - ili demistifikacija obmana	44

O ovoj knjizi - afirmisanje glasova prijateljstva

Ako bismo o srpsko-albanskim odnosima sudili samo po tome šta o njima govore aktuelni političari i mediji, pomislili bismo da su se naša dva naroda od pamtiveka samo mrzela i sukobljavala i da ništa dobro ni lepo nikada nije bilo među nama. Cilj ove kratke knjige jeste pre svega da se podsetimo na neke od onih mnogobrojnih lepih priča o ljubavi i prijateljstvu između Srba i Albanaca od starih vremena do danas.

U prvom tekstu, Duško Lopandić piše o mnogobrojnim brakovima i vezama srpske i albanske srednjovekovne vlastele – Brankovići, Balšići i Skenderbegova porodica Kastriot, kao i mnogi drugi ondašnji velikaši, rado uzimaju srpske i albanske neveste. Aleksandar Pavlović piše o Jani Kondi, Albancu koji je bio jedan od najvećih junaka u Prvom srpskom ustanku protiv Turaka početkom XIX veka, u kom je hrabro i stradao boreći se na srpskoj strani. Konda ima svoju ulicu u Beogradu i nadgrobnu ploču u manastiru Tronoša, ali one ne pominju njegovo albansko poreklo. Nataša Marković nam nudi romantičnu priču o ljubavi između prve srpske arhitektninje, Jelisavete Načić, i albanskog intelektualca, Luka Lukaja, koji su se zajedno borili u albanskom ustanku za nezavisnost. Jeton Neziraj piše o velikom albanskom i jugoslovenskom glumcu Faruku Begoliju i njegovom beogradskom braku sa balerinom Žojom Đoković. O drugom velikom kosovskom glumcu, Bekimu Fehmiuu, i njegovom braku sa Brankom Petrić, piše Agron Bajrami. Ovaj „svadbeni“ blok upotpunjuje tekst antropološkinje Armande Hise, koja je posećivala Albanke sa severa Albanije koje se danas udaju za Srbe i žive mahom po ruralnim i planinskim selima po Srbiji. Muzikološkinja Ana Petrov piše o rokenrol pesmama na albanskom jeziku koje su bile hitovi u bivšoj Jugoslaviji, a Srđan Atanasovski osvetljava specifičnu tradiciju sinkretizma na Kosovu, gde određena sveta mesta vekovima zajednički poštuju i održavaju muslimanski, pravoslavni i katolički žitelji bez obzira na etničko poreklo i pripadnost. Jelena Lončar govori o savremenim nastojanjima da se povežu ugledne albanske i srpske žene, intelektualke, političarke i novinarke, kao o jednoj vrednoj inicijativi i nadi za buduće otoplavanje srpsko-albanskih odnosa. Najzad, Fahri Musliu piše o nedavno preminulom Petritu Imamiju i njegovim decenijskim naporima i energiji koju je uložio zarad kulturne saradnje i razumevanja između Srba i Albanaca.

Ova knjiga je nastala u okviru međunarodnog projekta „Demokratizacija i pomirenje na Zapadnom Balkanu“ koji vodi Univerzitet Njujork u Tirani, a podržava Evropska unija kroz Žan Mone program. Pored autora, veliku zahvalnost dugujemo Jelici Minić iz Evropskog pokreta u Srbiji, bez čije neprocenjive pomoći u svakom pogledu – od ideje, naslova, kontakata sa sponzorima i izdavačima – knjiga ne bi bila moguća. Takođe, zahvalni smo Evropskom fondu za Balkan i njegovoj programskoj direktorki Aleksandri Tomanić, kao i Švajcarskoj ambasadi u Prištini, posebno Rudiju Skenderiju i Vinsentu Hugu, koji su podržali ideju o objavljivanju ove knjige u ovako velikom tiražu. Najzad, zahvalnost dugujemo i Antonu Berišaju, Filipu Vukadinoviću i Tamari Naunović na pomoći u prevođenju, Nini Lopandić na temeljnom čitanju, ispravkama i sugestijama, Mariji Mandić koja nam je ustupila fotografiju s terenskog istraživanja o mešanim srpsko-albanskim brakovima, kao i ostalima koji su nam ustupili fotografije.

Tako, zapravo, kada bolje i dublje pogledamo u sebe i u našu prošlost, vidimo da su Albanci i Srbi kroz istoriju uglavnom živeli zajedno i u miru, jedni pored drugih i jedni s drugima. Stoga, nasuprot danas uvreženom mišljenju o vekovnom neprijateljstvu iz-

među Srba i Albanaca, dokumentarni izvori i raznorodni spisi iz prošlosti ukazuju na to da su Srbi i Albanci jedni druge uglavnom gledali kao prijatelje od najranijih vremena, preko srednjeg veka, sve do duboko u XIX vek, pa se ne može govoriti o nekakvom drevnom, vekovnom antialbanskom ili antisrpskom diskursu.

Recimo, u jednom od starijih izvora, srpski prosvetitelj Dositej Obradoviću svojim memoarima *Život i priključenja*, objavljenim daleke 1783. godine, evocira sećanje „na onu hrabru naciju i na one prekrasne zemlje“ koje je upoznao boraveći među Albancima u blizini Đirokastre u južnoj Albaniji 1769. godine. Pored ovoga, njegovo svedočanstvo je ovde vredno jer pokazuje kako on u svom delu, u doslednom prosvetiteljskom duhu, navodi da Albanci zavređuju obrazovanje i pismenost, da su hrabar narod koji naseljava divne krajeve i ima zajedničko poreklo sa Srbima.

Dalje, oni koji veruju u, danas inače uvereno, mišljenje o tome kako su Srbi i Albanci odvajkada u sukobu oko teritorije, neka pogleda, recimo, jedan od glavnih programskih spisa srpskog nacionalizma, *Srbi svi i svuda* Vuka Karadžića (objavljen 1849. godine). U njemu, zapravo, Albanci i zemlje koje naseljavaju ne igraju značajnu ulogu. Karadžić, tako, samo konstatuje „još [se] ne zna dokle Srba ima u Arnautskoj i u Mačedoniji“. Štaviše, u okviru tih nekoliko skromnih referenci na Albance, Karadžić im ukazuje poštovanje kao junacima jer, za razliku od Srba, poseduju solidarnost prema svojim sunarodnicima koji su druge vere i imaju osećaj zajedništva koji prevazilazi verske podele i razlike.

Prema tome, u prošlosti srpski autori niti mnogo znaju niti se mnogo interesuju za Albance. Znatno više informacija o Albancima srećemo u spisima Crnogoraca ili o Crnoj Gori, pošto je više od jednog veka najizrazitija figura Albanca bila figura gorštaka koji naseljava zonu kontakta sa Crnogorcima – tada uglavnom smatranih Srbima – koja obuhvata današnju severnu Abaniju i zetsku dolinu.

Tako, nastariju crnogorsku istoriju čini spis koji je, 1754. godine, sastavio i poslao na ruski dvor vladika Vasilije Petrović Njegoš, rođak mnogo poznatijeg kasnijeg srpsko-crnogorskog pisca Njegoša (Petra Petrovića II), u želji da zainteresuje veliku Rusiju za pitanja Crne Gore. On tu Albance opisuje kao „hrabri narod koji živi oko nas... po prirodi ratnički“, koji Turci nisu do kraja pokorili, pa i u ovome treba videti izraz iskrenog poštovanja prema Albancima i njihovom junaštvu.

Iz tih godina je i *Kratki političko-geografski opis Crne Gore* (1757) koji je, opet za ruski dvor, sastavio Jovan Stefanov Balević, prvi crnogorski doktor nauka, inače rodom iz Bratonožića, koji kaže kako Crnogorci „k sebi ubrajaju i katolike: Hote, Klimente, Grude, Tuze, Škrivale, Huze, Malteze, Kastrate i ostale, koji po svom broju nadmašuju Crnogorce“. Drugim rečima, Balević Albance katolike praktično predstavlja kao srodnike Crnogoraca, koji ih „k sebi ubrajaju“.

Niz kasnijih izvora potvrđuje ovu lokalnu tradiciju. Sredinom XIX veka, austrijski konzul u Skadru, Johanes Han, zabeležio je među Albancima tradiciju o šestorici braće kao rodonačelnicima plemena Piperi, Kuči, Hoti, Bonkeći, Vasojevići i Krasnići, od koji

Dimitrije Tucović (1881-1914)

su tri srbo-crnogorska, a tri albanska. Nekoliko decenija nakon njega istu tradiciju zabeležio je, ali među Crnogorcima, srpski putopisac Spiridon Gopčević. Od kraja XIX veka, kako se čini, i među Crnogorcima i među Albancima sve je popularnija tradicija o petoricu braće – Vasu, Krasu, Ozru, Pipu i Otu, rodonačelnicima plemena Vasojevići, Krasnići, OZRINIĆI, Piperi i Oti (tri crnogorska i dva albanska plemena). Ovome treba dodati i predanja o zajedničkom albansko-srpskom poreklu Kuča, kao i brojnih drugih crnogorskih i severnoalbanskih bratstava. Ukratko, iako tačan broj i imena braće i plemena variraju u različitim izvorima, van sumnje je da je znatan broj crnogorskih i albanskih plemena negovao predanje o svom zajedničkom poreklu od istog pretka i druge tradicije o međusobnom krvnom srodstvu.

Marko Miljanov (1833-1901)

pomoću pobratimstva lakše mogli zlu na put stajat, a dobru na pomoć bit. Pobratimstvo se u to vrijeme mlogo cijenilo i ljude zbližavalo. Arbanasi i sad drže da je bliže pobratimno brat, jer brat je po ocu i majci, a pobratim je po Bogu i Božjoj ljubavi, i tako oni bi prijed dignuli oruže na osvetu za pobratima no za brata“.

Rani etnografi i putopisci opisuju i druge slične običaje kod Srbo-Crnogoraca i Albanaca, kao što su izraženo gostoprinstvo i junačko-etički kodeks koji oni imenuju kao čojstvo, odnosno *besa*, što su sve načini regulisanja međusobnih odnosa između različitih, čak i suprotstavljenih zajednica, kakve su severnoalbanska i crnogorska plemena, u kojima su međuplemenski i unutarplemenski sukobi predstavljali svakodnevnu pojavu. Ove sličnosti posebno su upadljive ako se uporede dva najobuhvatnija uvida u tradicionalne pravne običaje Hercegovaca, Crnogoraca i Albanaca, kakvi su *Zbornik Valtazara Bogišića* i albanski *Kanon Leke Dukadžinija*, o čemu je pisao niz autora. Tako, postoji mnoštvo albanskih i srpsko-crnogorskih pripovesti o domaćinima koji su primili u kuću begunca i branili ga čak i po cenu sopstvenog života. Ovi su ljudi postali predmet divlje-

Sveštenstvo je nastojalo da iskoreni i običaj međusobnog bratimljenja između Crnogoraca i Albanaca, koji im se činio nesaglasan sa hrišćanskom dogmom. Srpski i slovenski pojam *pobratim*, uz to, gotovo je istovetan sa severnoalbanskim *probatim*, za razliku od juga Albanije gde se za pobratima kaže *vëllam*. Pobratimstvo, u suštini, predstavlja ritualnu formalizaciju prijateljstva između dvojice muškaraca, koje se potom posmatra kao srodstvo. Dok je Srpska pravoslavna crkva manje-više tolerisala ovaj tradicionalni običaj, a ponegde čak i dopuštala da se on obavlja u crkvi, rimokatolički zvaničnici u Albaniji su, doduše bezuspešno, pokušavali da mu stanu na put.

Za razliku od rimokatoličkog sveštenstva koje ovaj običaj prikazuje u negativnom svetlu, lokalni izvori nude obilje primera pobratimstva i kumstva između istaknutih Srba/Crnogoraca i Albanaca. Marko Miljanov, crnogorski vojvoda i najveći junak svog doba, u *Primjerima čojstva i junaštva* ovaj običaj opisuje kao izrazito pozitivan: „Pobratimstvo je u to vrijeme dosta usluge u ovi besudni kraj učinjelo. Bratimili su se dobri ljudi. Stijem su se približavali i snažili jedan drugoga, te su

nja i junaci priča i pesama u njihovoj lokalnoj tradiciji, jer zakon gostoprimstva nalaže da svako ko vam ulazi u kuću mora biti lepo primljen i zaštićen, čak iako je u pitanju najveći neprijatelj koji inače potpada pod krvnu osvetu.

Najzad, iako je danas među Srbima odomaćeno uverenje da je slava isključivo srpski običaj, podaci pokazuju da je u severnoj Albaniji slava bila slavljena i to pod istim imenom kao i kod Srba. Proučavaoci su utvrdili da najveći broj crnogorskih bratstava, koja po predanju vode svoje poreklo iz severne Albanije, slavi svetog Nikolu, kao i svi Malisori, odnosno severnoalbanska i zetska plemena. Štaviše, čak su i sistematski pokušaji da se iskoreni proslava Nikoljdana među islamizovanim Albancima imali samo delimičnog uspeha. U najkraćem, rani pisani izvori do polovine XIX veka nude brojne primere međusobnog poštovanja i saradnje između srbo-crnogorskih i albanskih brđana i opisuju ih kao mnogostruko slične i srodne. Naravno, bilo bi preterano na osnovu ovih izvora izvesti zaključak da nikakvih neprijateljstava ili konflikata između srpskog i albanskog stanovništva nikada nije ni bilo, pogotovo ako imamo u vidu da su u plemenskim društvima centralnog Balkana sukobi između pojedinih rodova, fisova ili plemena bili uobičajena pojava. Ipak, navedeni tekstovi pokazuju da Srbi i Albanci u ovom periodu nisu percipirali svoje odnose prevashodno kroz pojmove međusobnog neprijateljstva i netrpeljivosti.

Na kraju, pošto je namera ove knjige i da reafirmiše glasove prijateljstva i poštovanja prema Albancima, posebno podsećamo na napore dve značajne srpske javne ličnosti koje su se, svaka na svoj način, suprotstavile antialbanskoj histeriji koja je zahvatila srpsko društvo i medije krajem XIX i početkom XX veka. Prvi od njih je pominjani Marko Miljanov. Ovog slavnog srpsko-crnogorskog ratnika, rođenog u Kućima na crnogorsko-albanskoj granici oko 1830. godine, smatrali su najvećim junakom svog doba Kući, ostali Srbo-Crnogorci i Albanci (koji o njemu imaju i narodnih pesama). Videvši, poput nekog junaka iz vesterna Serđa Leonea, da je vreme individualnog heroizma, čestovanja i plemenskih zajednica na zalasku, ovaj živopisni junak je pod stare dane odlučio da se opismeni i „slavi svog mača doda slavu pera“, kako reče Danilo Kiš, pre svega, kako bi sačuvao sećanje na svoje pleme i na junačke podvige gorštaka uopšte. U svoje dve knjige objavljene početkom XX veka, Miljanov slavi Albance kao velike junake i čestite ljude. Iako je njegovo najpoznatije delo, zbirka junačkih priča naslovljena *Primjeri čojstva i junaštva*, i danas popularno i poznato štivo, čitaoci i tumači kao da uporno previđaju da ono sadrži jasnu pohvalu Albanaca i njihovog junaštva, jer čak trećinu, od 70 izabranih najsvetlijih primera heroizma, plemenitosti i gostoljubivosti, predstavljaju viteška dela albanskih gorštaka. U drugoj svojoj knjizi, *Život i običaji Arbanasa*, on eksplicitno iznosi svoju nameru da se suprotstavi popularnom mišljenju da su Albanci necivilizovani.

„Običaji arbanasčki našijema ljudima, nijesu poznati, koji su malo dalje odnji; stoga se čini jednijema da su oni surovi i divji, više od drugije' naroda, a mene se ne čini da je tako... a ja da i' pomenem štogoj malo od sadašnjega običaja, koji se mene dopada... Arbanas, pri svemu napadu sila, ostade pri svome nepromjenljiv, ni raspasan, no mu, jeno, stari jezik i puška s kojijema se rodio. Ovo daje mislima da jest nešto u ta' narod bolje i postojanije od drugoga... Videli smo koliko ta' narod sve trpi, a poštenje želi, koliko njegova umna sila doseže. Poštuje pobratimstvo, prijateljstvo, gostoprimstvo i drugo sitno i krupnije.“

Dok je Marko Miljanov bio odan herojskoj tradiciji i junak starog kova, pola veka mlađi Dimitrije Tucović bio je moderna ličnost, obrazovan na Zapadu i jedan od prvih i najglasnijih zagovornika socijalističkih ideja u Srbiji. Tucović je bio zgrožen antialbanskom histerijom među srpskim intelektualcima i u srpskim medijima. Stoga je, početkom 1914. godine, objavio knjigu *Srbija i Arbanija: jedan prilog kritici zavojevačke politike srpske buržoazije* u kojoj kritikuje srpsku spoljnu politiku kao osvajačku. Tucović je smatrao da takvo ponašanje nužno vodi u poraz i proročki je tvrdio kako je ona

prouzrokovala mnoštvo žrtava, a da će ih u budućnosti proizvesti još više. Tucovićeve reči, nažalost, ni danas nisu izgubile na aktuelnosti:

„Danas je postalo vrlo rizično propovedati potrebu zajedničkoga rada sa Arbanasima. U pogubnoj utakmici da opravda jednu naopaku politiku buržoaska štampa je stvorila o Arbanasima čitavu kulu neistinitih i tendencioznih mišljenja, a osvajačka politika Srbije sa svojim varvarskim metodama morala je Arbanase ispuniti dubokom mržnjom prema nama.“

Ova dva glasa, svaki na svoj način, otelovljuju srž naše argumentacije – jedan je zastupao stare vrednosti i vrline, afirmišući ono najbolje što naša tradicionalna društva mogu da ponude. Drugi je promovisao balkansku saradnju i povezivanje na temelju socijaldemokratskih načela, sledeći najnaprednije emancipatorske evropske političke ideale svoga doba. U tom smislu, oni predstavljaju dva uzorna, principijelna pristupa kojima se mogu menjati negativna viđenja koja već dugo gajimo jedni o drugima i tako se, nasuprot sadašnjem diskursu neprijateljstva, mogu promovisati drugačiji, prijateljski odnosi među nama.

Srpsko-albanske dinastijske veze u srednjem veku

Poznate srpske i albanske vladarske i velikaške porodice su, tokom srednjeg veka, uspostavile različite porodične veze. U skladu sa srednjovekovnim običajima, najefikasniji način da se osiguraju bliski saveznički odnosi bilo je sklapanje političkih brakova. To je bio način da se garantuje mir i osigura bezbednost države, kao i dobra saradnja između suseda ili između suverena i njegovih vazala. Veze između srpskih i albanskih vladarskih i velikaških porodica nastajale su još u vreme prvih srpskih vladara iz kuće Nemanjića, a postale su posebno intenzivne i bliske u vreme najezde Turaka, kada su se oba naroda našla na putu znatno moćnije sile i veće opasnosti. Poznate albanske velikaške porodice srednjeg veka su bile *Topija, Muzaki, Arianiti, Dukađin, Kastriot*.

Jedna princeza iz kuće Nemanjića bila je u XIII veku udata za albanskog poglavara. Radi se o Komnini, kćeri kralja Stefana Prvovenčanog i rođenoj sestri kralja Radoslava, čija majka je bila vizantijska princeza Jevdokija, kći cara Aleksija II Anđela. Princeza Komnina je u prvom braku bila udata za albanskog velikaša Dimitrija, sina Proganova (umro oko 1215. godine). U jednoj povelji Dubrovčanima, Dimitrije pominje svoju vizantijsku titulu *panipersevast*, koju je verovatno dobio kao zet srpskog vladara. On se naziva i „*arhont Arbanasa*“ i prvi je albanski velikaš koji je pokušao da (bez uspeha) osamostali arbanaske zemlje u predelu Kroje. U drugom braku, Komnina se oko 1217. godine udala za *sevasta* Grgura Komonu, takođe Arbanasa, gospodara Kroje i Elbasana, sa kojim je imala jednu kći. Pretpostavlja se da iz braka ove kćeri nepoznatog imena (unuke Stefana Prvovenčanog) sa albanskim knezom Golemom potiče albanska porodica *Arijanita Komnina*.

Dve najznačajnije ličnosti albanskog porekla koje povezuju srpske i albanske dinastije, kao i istoriju ova dva susedna naroda su, bez sumnje, bili srpska despotica *Angelina*, kao i albanski junak *Đorđe Kastriot - Skenderbeg*.

Albanika – srpska svetica

Angelina je bila kći albanskog velikaša *Đorđa Arianita Komnina*, koji je, možda, kako smo naveli, poticao iz porodice koja je za pretka imala i kralja Stefana Prvovenčanog Nemanjića. *Đorđe (Đerđ) Arianit* je bio vođa borbe protiv Turaka. Pokrenuo je Arbanase između Valone i Skadra i pobedio u tri bitke u periodu od 1433. do 1436. godine. Oko 1456. godine dobio je od Venecije titulu „velikog vojvode“ i vladao je između Drača i Skadra. Imao je sina Konstantina koji je kasnije bio regent grofovije Monferato, u Italiji. Od tri poznate kćeri, dve (*Angelinu i Gojislavu*) je udao za srpske vladare (despota Stefana Brankovića i Ivana Crnojevića, gospodara Zete), a treću (*Androniku*) za *Đorđa Kastriota*.

Angelina se udala, 1460. godine, za prognanog i slepog srpskog despota Stefana Brankovića (oko 1425-1476). Oboje supružnika su, dakle, po raznim linijama bili i potomci srpskog velikog župana Stefana Nemanje. Despot Stefan *Slepi* je bio sin despota *Đurđa Brankovića*. Turci su Stefana i njegovog brata Grgura još kao mladiće oslepeli, kako bi kaznili njihovog oca. Pred kraj Srpske despotovine, Stefan je nakratko proglašen za despota (1458), ali je nakon samo nekoliko meseci vlasti morao da beži iz

* Duško Lopandić je profesionalni diplomata i stručnjak za evropsko pravo i regionalne odnose. Doktorirao je na Univerzitetu Pariz I (Sorbona). Objavio je dvadesetak publikacija i preko sto naučnih članaka na teme Evropske unije i međunarodnih odnosa. Godinama se bavi rodoslovima, a takođe piše i knjige i povesti iz oblasti popularne istorije, kao i udžbenike istorije.

Smedereva (1459). Dubrovčanin Mavro Orbin je u svom *Kraljevstvu Slovena* napisao da je „Stefan pobegao u Albaniju, gde je po nagovoru svojih uzeo za ženu Anđelinu, ili kako drugi vele Teodoru, kreposnu ženu, kćer Skenderbegova tasta Arianita, da kuća ne bi ostala bez naslednika“. Verovatno je u ostvarenju ovog braka znatnu ulogu igrao i Đorđe Kastriot, kome je Angelina bila svastika.

Angelina se zaista pokazala kao kreposna i odana žena, koja je sa svojim mužem i decom delila sve nedaće prognane kuće Brankovića i rasejanog srpskog naroda. Početkom 1461. godine, bračni par napušta Albaniju i odlazi u Veneciju, gde je Stefan imao titulu patricija. Od goričkog grofa su u Furlaniji kupili jedno imanje sa zamkom, koji su nazvali Beograd. Tu je Stefan i umro 1471. godine, a despotica Angelina je ostala kao siromašna udovica sa troje dece: Đorđem, Jovanom i Marom (Marijom). Pred smrt, Stefan je pisao Dubrovčanima, moleći ih da pomognu njegovoj supruzi i deci: „Preporučuju vi moju Angelinu i moju dečicu Đuru i Maru i Jovana, pred Bogom i pred Pričestom, i pred svemi svetim: što vi šnimi, to Bog svami“. Negde oko 1485. godine, Stefan je proglašen za sveca.

Stefanova i Angelinina kći Mara (ili Marija) bila je, uz posredovanje nemačkog cara, 1493. godine udata za Bonifacija V, markgrofa od Monferata i direktnog potomka vizantijske carske porodice Paleolog (po pobočnoj, mlađoj liniji, koja je vladala u Italiji), sa kojim je imala dva sina. Potomci iz ovog braka po ženskoj liniji su i pripadnici nekih od najčuvenijih evropskih vladarskih dinastija (na primer, Austrijski carevi Habsburg-Loren i drugi).

Angelina se sa porodicom selila od albanskih planina, preko Italije do sremske Fruške gore. Tri puta je prenosila mošti svoga muža (Svetog Stefana) i dva puta sina - i to u velikoj oskudici. U Sremu je podigla manastir Sretenje gde se i zamonašila i umrla 1520. godine. Ubrzo nakon smrti proglašena je za *svetu*. Kroz Službu prepodobne Angeline iskazane su i njene hrišćanske vrline: čistota podvižničkog života, milosrđe, strpljivost i mudrost, odanost supruge, požrtvovanost majke. Dan Svete Angeline je 30. juli. Pored Stefana i Angeline, Pravoslavna crkva je za svete proglasila i njihove sinove, despota Jovana (umro 1502) i vladiku Maksima (despot Đorđe, umro 1516). Kada su Turci 1716. godine spalili manastir Krušedol, od mošti prepodobne Angeline sačuvana je samo leva ruka. Njene mošti (tj. ruka) se i danas nalaze u obnovljenom manastiru Krušedol u Sremu.

Skenderbeg - balkanski junak

Angelinin zet, muž njene sestre Andronike bio je veliki albanski i balkanski junak Đorđe (ili Đurađ, Đurđe, Đerđ) Kastriot - Skenderbeg. Postojbina Đorđa Kastriota Skenderbega je Epir.

Skenderbegova porodica je bila u vrlo bliskim odnosima sa slovenskim-srpskim velikašima. Đorđeva majka Voisava (Vojislava Tripalda) bila je kći srpskog plemića iz Donjeg pologa u Makedoniji. Skenderbegov pradedo nosio je slovensko ime Brailo (ili Branilo). Brailo je bio kefalija u Janini (Epir) u vreme vladavine poslednjih Nemanjića. Brailov sin Pavle držao je oblast Debra, dok je Pavlov sin Ivan Kastriot proširio posede u Epiru.

Treba imati na umu i činjenicu da je kod balkanskih naroda, pa i kod Srba, mestično bio običaj velikog šarenila u davanju ličnih imena. Tako, dešavalo se da otac ima srpsko ime, a sin strano. Zatim, bilo je slučajeva da otac ima srpsko ime, sin strano i unuk strano. No, nigde se u srednjovekovnim izvorima ne javlja ovako očita simbioza pravoslavnih Albanaca i Slovena u davanju ličnih imena, kao što je to slučaj kod porodice Đorđa Kastriota Skenderbega.

Skenderbegov otac - Ivan (albansko Đon) Kastriot (1407-1437) je sa svojim sinovima, Stanišom, Repošem, Kostadinom i Đorđem, učinio veliki prilog manastiru Hilandar na Svetoj Gori (Mont Atos) dajući mu sela Radostušu i Trebište, kod Debra,

Đurađ Kastriot Skenderbeg (1405-1468)

što je zabeleženo u jednoj povelji koja se i danas čuva u manastiru. Godine 1430, Ivan Kastriot je sa svoja tri sina sklopio ugovor sa manastirom Hilandar, po kome mu je ustupljen jedan pirg (kula), koji od tada do danas nosi naziv „Arbanaški pirg“. Povelja o poklonu počinje sledećom rečenicom: „Po neizrecivom milosrđu vladike moga Hrista, ja, grešni i nedostojni, ne smem se nazvati rob Hrista Boga moga, Ivan Kastriot, sa mojim sinovima Stanišom i Repošem, Konstantinom i Đurđem, potrudih se, po gospodinu Bogu mome svedržitelju i pomoću gospođe Bogorodice Lavri Hilendarskoj...“. Ivanov sin Repoš je, 1431. godine, umro u manastiru Hilandar, gde mu se i danas može videti grob. Pretpostavlja se da je i sam Ivan Kastriot sahranjen u Hilandaru.

Ivanov mlađi sin, Đorđe Kastriot, je kao mlad dopao u tursko zarobljeništvo, gde je primio islam i ime Skender (tj. Aleksandar). Po povratku u Albaniju, oko 1444. godine,

Skenderbeg - Đorđe odbacuje islam i stavlja se na čelo otpora protiv nadirućih Osmanlija. Oslobodio je gotovo celo područje srednje Albanije. U neosvojivom utvrđenju Kroji, Skenderbeg će dve decenije pružati herojski otpor Turcima. Iako je imao male snage (12.000 boraca), Đorđe Kastriot se uspešno borio protiv desetostruko veće turske vojske. Umro je neporažen, 1468. godine u Lješ, a njegovo ime je još za života postalo legenda koja je pripovedana kako po Balkanskim zemljama, tako i na papinomu dvoru i u Evropi. Na početku *Gorskog vijenca* Petar Petrović Njegoš peva: „Skenderbeg je srca Obilića“. Poznati srpski pisac Jovan Sterija Popović je napisao dramu *Skenderbeg*.

Skenderbegov sin, Ivan (ili Jan, Đon, Đovani) Kastriot, je nakon pada albanskih zemalja pod Turke izbegao na dvor napuljskog kralja gde je, zahvaljujući zaslugama svoga oca, dobio vojvodsku titulu *od Sen Pijetro di Galatina*. Ivan je bio oženjen Irinom – kćerkom srpskog despota, Lazara Brankovića (1421-1458). Imajući u vidu da je Irina majka bila Jelena Paleolog, kćerka morejskog despota Tome (brata poslednjeg vizantijskog cara Konstantina XI), italijanski potomci iz ovog albansko-srpskog braka su istovremeno i potomci poslednje hrišćanske carske dinastije iz Carigrada. Njihovo potomstvo u italijanskoj aristokratiji može da se prati sve do danas. Naime, u braku Ivana Kastriota sa Irinom Branković rođen je sin po imenu Ferante, koji je nosio prezime Kastriota Skenderbeg. Ferante nije u zakonitom braku imao muške dece, ali je ostavio kćer Irinu (Mariju), koja se udala za Pietra Antonia, princa od Basinjana, iz porodice Sanseverino. Potomci iz ovog braka pripadali su italijanskim i nemačkim plemićkim porodicama: Bisinjano-Sanseverino, di Kapua, Pinjатели, Darenberg, Vindiš-Grec, Ursel, de Lin i drugim. Pomenuti Ferante Kastriot je ostavio i vanbračne sinove, čije potomstvo je opstalo do danas (to je porodica *od Kastriote-Skenderbega*).

Brojne veze

Osim navedenih, poznate su i mnoge druge veze između srpskih i albanskih plemićkih porodica. Porodica Kastriot je i po drugim linijama bila povezana sa srpskim dinastijama. Tako je Skenderbegova sestra *Marija* bila udata za gospodara Zete (tj. Crne Gore) – Stefana (Stefanica) Crnojevića (umro 1465). Iz ovog braka je potekao znameniti

ti Ivan Crnojević (u narodu zapamćen kao Ivan-beg, vladao 1464-1490) koji je sedište Zete, kao i mitropoliju, preselio na Cetinje i sazidao čuveni cetinjski manastir. Kako smo pomenuli, ovaj Ivan je u prvom braku bio oženjen sa Gojislavom, kćerkom Đorđa Arijanita Komnina, rođenom sestrom svete Angeline Branković, kao i Andronike, žene Skenderbegove.

Postoje i brojne veze između srpske vladarske porodice Brankovića i albanske velikaške porodice *Topia*: sestra Vuka Brankovića, učesnika kosovske bitke i gospodara oblasti Kosova, koja se zvala *Teodora* (ili *Vojislava*) bila je udata za gospodara Drača, Đorđa Topiju (1388-1392). Majka ovog Đorđa, bila je *Voisava Balšić*, udata oko 1370. godine za gospodara Drača, „kneza Arbanije“ Karla Topiju (1359-1388). Karlo Topija je 1381. godine obnovio crkvu svetog Jovana (albanski *Sin Đon*) kod Elbasana u srednjoj Albaniji, osnovanu u čast svetog Jovana Vladimira, srpskog (dukljanskog) vladara i sveca. Jedna kći Karla Topie zvala se *Voislava* (po majci). Druga kći, *Jelena*, bila je udata za Konstantina Balšića, gospodara Kroje i turskog vazala koji je poticao iz porodice zetskih vladara Balšića i koga su, 1402. godine u Draču, pogubili Mlečani.

Najzad, *Mara*, kći *Nikete Topije* (verovatno sina *Karla Topije*), udala se 1407. godine za *Balšu (III) Balšića*, gospodara Zete od 1403. do 1421. godine. *Balšina* majka je bila znamenita *Jelena Hrebeljanović*, kći kneza *Lazara*. *Balša* nije imao dece, pa je je pred smrt sva prava na nasleđe u zetskim zemljama ostavio svome ujaku – srpskom despotu *Stefanu Lazareviću*.

Činjenica da su dve vodeće srpske i albanske porodice – despoti *Brankovići* i *Kastriote* – bile blisko povezane bračnim vezama, indirektno ukazuje i na intenzitet ukupnih veza između dva naroda pred kraj srednjeg veka.

Iz žitija svete Angeline Srpske

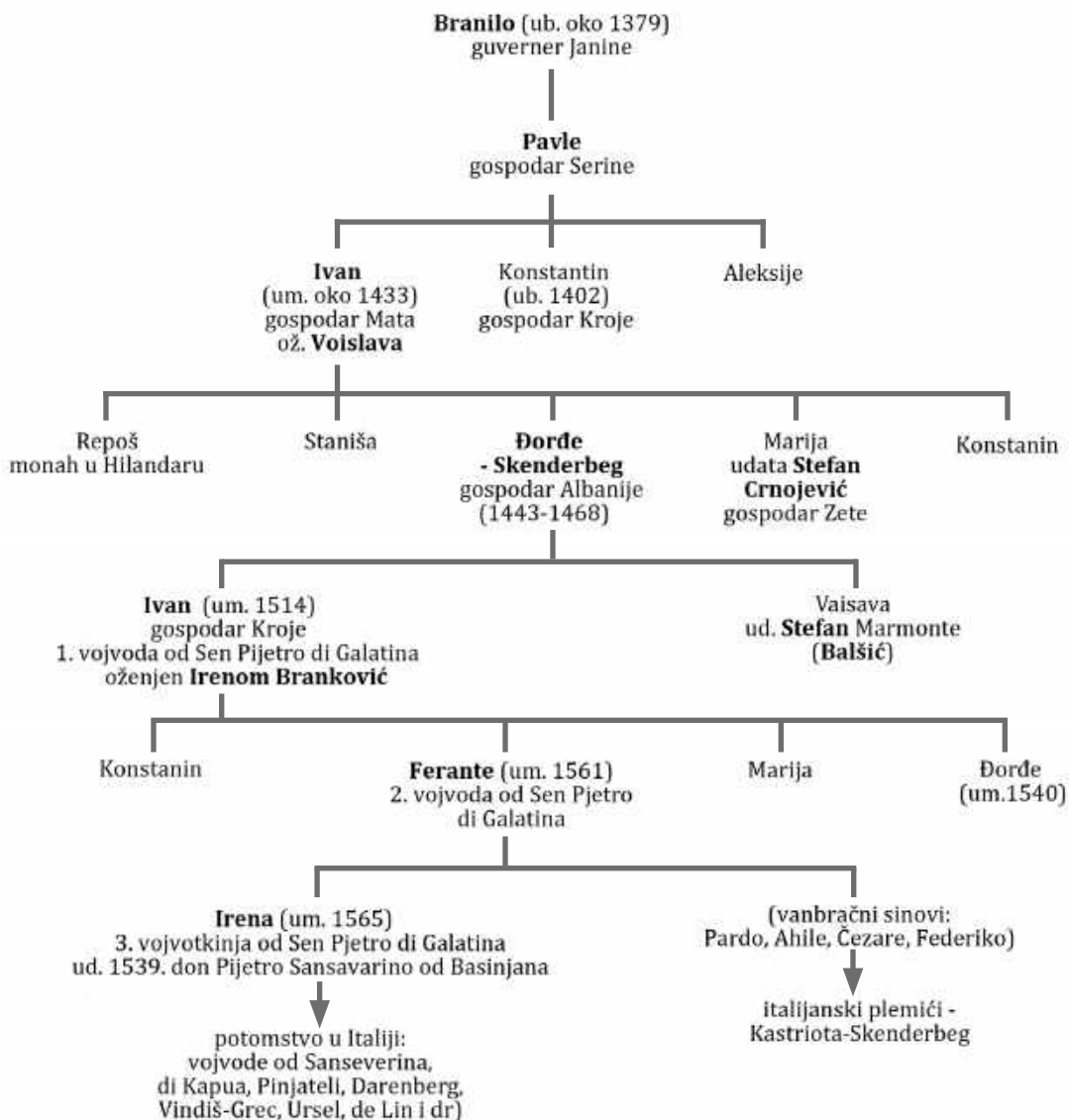
Prepodobna mati naša Angelina primi u Sremu sveti i anđelski monaški čin, u ženskom manastiru kod Krušedola, zadržavši na monašenju isto ime Angelina (što znači: Anđelska). Od početka svoga zemnog života ona se usrdno podvizavaše na spasenje svoje duše, no sada priloži trud trudu i podvig podvigu. Sva se predade molitvi, delima milosrđa i opravljajući svetih hramova i manastira Božjih u Sremu. Zbog svih tih svojih mnogobrojnih dela, ona je, kao savršena hrišćanka, supruga, majka i monahinja, od naroda s pravom dobila naziv „Majka Angelina“. Poživevši tako sveto i bogougodno, ona najzad počinu od trudova svojih i mirno usnu u Gospodu 30. juna 1520. godine. Sahranjena bi u ženskom manastiru kraj Krušedola, a kada posle nekoliko godina njeno sveto telo bi „objavljeno“, njene svete mošti biše prenete u crkvu manastira Krušedola i položene u isti ćivot sa moštima svetog joj sina Jovana Despota.

Iz monologa vladike Danila (Gorski vijenac)...

*Malen svijet za adova žvala,
ni najest ga, kamoli prejesti!
Janko brani Vladislava mrtva;
što ga brani, kad ga ne odbrani?
Skenderbeg je srca Obilića,
al' umrije tužnim izgnanikom. —*

*A ja što ću, ali sa kime ću?
Malo rukah, malena i snaga,
jedna slamka među viorove,
sirak tužni bez nigde nikoga*

Rodoslov porodice Kastriot

Konda Albanac – oslobodilac Beograda

Jedna mala ulica koja se nalazi u samom centru Beograda, na pet minuta hoda od Trga Republike, krije priču o nekadašnjem srpsko-albanskom prijateljstvu i savezništvu i današnjem prećutkivanju i sakrivanju tog prijateljstva.

No, krenimo redom. Pre nekih desetak godina, tadašnji gradski oci u užem gradskom jezgru ispod naziva ulica postavili su i natpise koji prolaznicima daju osnovne podatke o ličnosti po kojoj je kaldrma dobila ime. Ove table prijatnog izgleda, za razliku od dvojezičnih putokaza čija je očigledna namena da turiste i strance upoznaju sa gradskim spomenicima kulture, imaju samo ćirilični tekst te se, dakle, nude prevashodno na polzu i prosvetljenje lokalnom stanovništvu. Tako je, pored ostalih, i *Kondina ulica* dobila natpis sledeće sadržine:

Tabla u Kondinoj ulici u Beogradu

se svrstavaju svi ostali zaslužni ustanici i nosioci ulica (bibliografske jedinice proveriti šetnjom po Dorćolu i Vračaru). Druga mogućnost bila bi pretpostavka da o hrišćanima u turskoj vojsci nije prikladno govoriti kao o Srbima. No, ni to neće biti tačno, jer u kolektivnom narativu kao Srbe smatramo i one koji su ratovali u turskoj vojsci (dovoljno je prisetiti se ovde srednjovekovnih *hrišćana u turskoj vojsci* poput Marka Kraljevića, Konstantina Dragaša, Stefana Lazarevića i drugih).

Albanci kao oslobodioci Beograda

Svrha sintagme *hrišćanin u turskoj vojsci*, prema tome, nije u tome da nešto otkrije ili informiše, nego da sakrije i prećuti Kondinu nacionalnost (bolje rečeno narodnost ili etničko poreklo). Petrit Imami, u kapitalnoj trotomnoj knjizi *Srbi i Albanci kroz vekove*, o Kondi Bimbaši kaže da je bio zapovednik „čete ‘Epirota’, pravoslavni Albanac iz Epira“. Čak i nacionalno orijentisan istoričar kakav je Vladimir Stojančević, koji u svojoj knjizi (u izdanju SANU-a 1994. godine) Albance naziva Arbanasima, kaže: „[o]d bečara među srpskim ustanicima bio je i Konda-barjaktar, pravoslavni Arbanas sa granice Toskerije i Epira“, i dodaje da je sa Kondom prebeglo Srbima „više njegovih zemljaka“. Savreme-

* Aleksandar Pavlović je naučni saradnik na Institutu za filozofiju i društvenu teoriju Univerziteta u Beogradu. Doktorirao je na programu Studija jugoistočne Evrope na Univerzitetu u Notingemu. Objavio je niz naučnih radova i napisao i priredio knjige Epika i politika (Beograd: XX vek 2014), *Figura neprijatelja: preosmišljavanje srpsko-albanskih odnosa* (srpsko izdanje 2015, albansko 2016), *Politics of Enmity: Can Nation Ever Be Emancipatory* (2018), *Imaginarni Albanac: simbolika Kosova i figura Albanca u srpskoj kulturi* (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2019), *Rethinking Serbian-Albanian Relations: Figuring out the Enemy* (London/New York: Routledge 2019).

nik ovih zbivanja, Lazar Arsenijević Batalaka, svedoči: „Ja sam mnoge hrišćane između ovih, Bugara, Grkoarnauta i Cincaroarnauta poznao, koji su, kad je Gušanac otišao iz Beograda, među Srbima zastali...“.

Valja ovde pojasniti Kondinu istorijsku ulogu i značaj njegovog „prebega“. On je, preciznije rečeno, sa svojim momcima, koji su kao krdžalije (najamnici, *mercenaries*) dobro govorili turski, obmanuo turske stražare na beogradskim zidinama, „mlavio ih je kao kakva hala“ i omogućio ulazak ustanika u grad. Pre toga, na samom početku ustanka, Albanac Redžepaga (sinovac upravnika vojnog logora Ada Kale u koji su se dahije sklonile) i njegovi momci, zajedno sa ustanicima, posle žestoke borbe u noći između 5. i 6. avgusta 1804. godine, ubili su dahije i njihove ljude.

Ovi slučajevi nisu usamljeni i doprinos Prvom srpskom ustanku dali su ne samo Albanci-prebezi iz turske vojske, nego i neka plemena Albanaca hrišćana (Klimenti, Grude, Šoše), a oružje su ustanici često nabavljali iz Metohije, gde su ga mahom proizvodili Albanci muslimani, pa je tako na jednom pištolju koji se čuva u Muzeju Prvog srpskog ustanka, za koji se smatra da je pripadao Karađorđu, ugravirano ime majstora – „Osman“. Poseban kuriozitet predstavlja pismo Petra I (Svetog Petra Cetinskog) od 25. marta 1805. godine, u kome on, protežirajući primirje s Turcima, poručuje crnogorskim plemenima „da stojte s mirom i da se prođete jedinstva s Arbanasima“ koji su krenuli u borbu protiv skadarskog vezira. Što se tiče narodne tradicije, Vuk Karadžić je zabeležio epsku pesmu *Jani Konda a rodom Arnaut bjaše* koja ga hvali kao većeg junaka od Marka Kraljevića, a Stojančević pominje i da su Karađorđeve pobede opevali narodni pevači Malisora, među kojima je postojalo predanje o njegovom poreklu iz Kuča, inače plemenu mešanog srpsko/crnogorsko-albanskog porekla. Čak i Ćorović u *Istoriji Srba* navodi da su Karađorđevi muški preci došli iz Klimentata, čemu u prilog ide i Karađorđeva slava (Sv. Kliment).

„Svojtanje“ Konde

Problem sa Kondinim albanskim poreklom dolazi, dakle, otuda što smo navikli da o Albancima mislimo samo i isključivo kao o neprijateljima. Pa kako sada, odjednom, Albanci pomažu Srbima u oslobađanju Beograda i Srbije? Stoga, da ne bismo zbunjivali Beograđane i prolaznike, bolje je prećutkivati ili izmeniti podatke o Kondinom poreklu u uličnim natpisima.

Ovaj problem, zapravo, nije nov i u srpskoj kulturi postoji već više od stotinu godina, a rešava se tako što se sve pozitivno o Albancima jednostavno prećutkuje ili menja, baš kao i ulični natpis o Kondi. Jednu prikladnu ilustraciju ove teze predstavlja „večiti“ udžbenik istorije Mihaila Jovića, verovatno najtrajnije učilo u novijoj istoriji srpskog školstva, koji je bio u upotrebi u školama od 1882. pa sve do 1944. godine i doživeo desetine izdanja i revizija. Tako, recimo, u odeljku o Prvom srpskom ustanku, Jović u najranijim izdanjima iz 1882. i 1886. godine, živopisno pripoveda o Kondi kao Albancu i njegovoj junačkoj ulozi u osvajanju beogradske tvrđave i, dakle, oslobađanju Beograda od Turaka 1806. godine:

„Nekoliko puta Srbi napadahu na njega, ali ga ne mogoše uzeti. Tada Srbima dobeže jedan Arnautin iz turske vojske. Njemu je bilo ime Konda. Konda je bio vrlo junačan čovek i poznao je sve staze po gradskim bedemima. On uzme još jednoga dobrog junaka Srbina, Uzun Mirka i još pet drugova, preskoči po mraku u oči 30. novembra preko bedema grackog i uđe u grad.“ (Jović 1882: 119-20)

„Nekoliko puta Srbi napadahu na Beograd, ali ga ne mogoše uzeti. Tada Srbima dobeže jedan Arbanas, Konda. Konda je bio junačan čovek, a poznao je i staze po gradskim bedemima. On uzme nekoliko drugova Srba, uđe u varoš noću, prođe kroz tursku kapiju i otvori jednu kapiju Srbima.“ (Jović 1886: 107)

Ovaj odeljak o Kondinom junačkom podvigu koji je omogućio srpskim ustanicima da zauzmu Beograd, nisam našao u izdanju iz 1894. godine, a ni u potonjim izdanjima Jovićeve knjige. Sve ovo rečito govori o tome kako je pominjanje Albanaca u pozitivnom, pa čak i neutralnom tonu postalo nepoželjno krajem XIX i početkom XX veka, posebno uoči Balkanskih ratova, a da je njihovo oslikavanje u negativnom ruhu postalo poželjno u srpskom školstvu.

U ovom kontekstu zanimljivo je povući paralele s današnjim vremenom. Konda je, vredi pomenuti, prema izvorima savremenika, u ovoj bici zadobio je pet rana ali je nastavio da se bori. Nakon srpskog osvajanja beogradske tvrđave pridružuje se ustanicima sa celom svojom četom i učestvuje u kasnijim bojevima. Naročito se istakao u, za Srbe pobedonosnom, Boju na Loznici 1807. godine. Tu negde je i poginuo, po jednim

tih godina, a po drugima nešto kasnije, 1813. godine, u vreme propasti Prvog srpskog ustranka, ponovo braneći Loznicu od nadirućih Turaka. Pored ulice u Beogradu, novi pomen o Kondi postavljen je u manastiru Tronoša pored Loznice, kao spomen ploča kod mesta na kom je, pretpostavlja se, sahranjen. I ovaj spomenički natpis na sličan način prećutkuje Kondino poreklo, pa tako na spomen ploči u manastiru Tronoša stoji sledeći tekst: „Ovde, pored crkve, sahranjen je i Konda Bimbaša. Junak u mnogim bojevima tokom Prvog srpskog ustanka, posebno zaslužan za oslobođenje Beograda 1806. i za veliku pobedu ustaničke vojske u Boju na Loznici, u kom je i poginuo“. Ni reči, dakle, o Kondinom albanskom etničkom poreklu.

Spomen ploča u manastiru Tronoša

Sasvim u skladu s ovim, članak na engleskom jeziku na Vikipediji za Kondu kaže da je bio osmanski grčki plaćenik (*Ottoman Greek mercenary*), a članak na srpskom kaže: po naciji bio je Cincar. Vikipedija sadrži članak o Kondi na još dva jezika: bugarskom, koji kaže kako je Konda hrišćanski vojvoda spor-

nog etničkog porekla (*християнски војвода със спорен етнически произход и родно място*), da bi zatim implicirao da je Bugarin, i grčkom, koji za njega kaže da je Vlah kojem je grčki maternji jezik, odnosno Cincarin (*Έλληνας βλάχικης καταγωγής*). Vidimo, dakle, kako se prakse čiji početak uočavamo u ranim izdanjima Jovićevih udžbenika s kraja XIX veka naovamo nastavljaju sve do danas, kroz prećutkivanje Kondinog albanskog porekla i/ili njegovo svojatanje od strane Bugara, Cincara, Grka; prihvatljivo je bilo šta, dokle god se on ne pominje kao Albanac.

Efekat stvarnog

Još sedamdesetih godina prošlog veka Rolan Bart, Hejden Vajt i drugi, pokazali su kako istoriografija zapravo ima dosta sličnosti sa književnošću i fikcijom. Ona ne barata toliko činjenicama koliko podacima, tekstualnim tragovima koje uklapa u jednu koherentnu celinu, naraciju, priču; ona ne imenuje Stvarno, nego proizvodi efekat Stvarnog. Prošlost Srba i Albanaca, kao valjda i prošlost bilo koja druga dva (ne samo geografski) bliska naroda, puna je antagonizama, primera pojedinačnog i kolektivnog nasilja, kao

Logoraška ljubav: Jelisaveta Načić i Luka Lukaj

Jedna od najlepših balkanskih ljubavnih priča dogodila se u vreme Prvog svetskog rata u logoru Nežider u današnjoj Austriji, tridesetak kilometara od Beča. Tu su se, u logoru rezervisanom uglavnom za srpsku elitu, upoznali srpska patriotkinja i žena čudesne biografije, Jelisaveta Načić, prva dama srpske arhitekture koja je gradila Beograd kada je od turske kasabe postajao moderan evropski grad, i Luka Lukaj, albanski profesor, pesnik i revolucionar, inače u to doba prosvetni inspektor iz Kosovske Mitrovice.

Blizina i iskušenje smrti obeležiće čitav Jelisavetin život, od ranog detinjstva, preko bombardovanja u Velikom ratu, u razrušenom Beogradu, koji je kao arhitekta raščišćavala, pa sve do logora i poratnih godina kada se zajedno sa suprugom borila u gerilskim borbama za oslobođenje Albanije od italijanske vlasti. Bila je trinaesto dete beogradske porodice Načić, čija su deca umirala jedno za drugim, od dečijih bolesti i tuberkuloze. Preživelo je samo njih troje - ona, starija sestra Jelena i mlađi brat Jovan. Nije imala punu roditeljsku podršku kada je upisala arhitekturu, u vreme kad žene u Srbiji uglavnom nisu bile školovane. Upisala se u prvoj generaciji arhitekata na Tehničkom fakultetu i završila je u roku, 1900. godine. Često se sećala kako je odvažno rekla ocu „platiću svoje školovanje od svog miraza“.

Konkurs za crkvu Karađorđevića na Oplencu, kada među devet najpoznatijih arhitekata, sa svega 23 godine dobija treću nagradu (1903), lansira je među mlade zvezde beogradske arhitekture. Kao urbanista uređuje Kalemegdan (1903), koji je između dva rata bio najotmenije šetalište Beograđana. Njene najznačajnije građevine su: škola kralj Petar I pored Saborne crkve (1906), koja i danas izgleda raskošno (imala je samo 25 godina kada ju je projektovala), zatim zelene barokne stepenice preko puta Francuske ambasade (1903), mnoge privatne kuće, čuvena kuća Marka Markovića (1904), prva bolnica za tuberkulozne u Srbiji (1912), prvi kolektivni stanovi na Balkanu pored Bajlonijeve pijace (1911), prva fabrika cigala u Prokopu. Dalje, ona projektuje crkvu Aleksandra Nevskog na Dorćolu i crkvu u Štimlju na Kosovu, posvećenu kosovskim junacima. Takođe, uređuje Terazije (1911) i saraduje sa Ivanom Meštrovićem na izgradnji Pobednika i terazijske fontane. Jedan projekat izgrađen na Terazijama (1913), slavoluk u čast srpskih ratnika koji su se vraćali iz Balkanskih ratova, na kome je pisalo: „Nisu svi Srbi oslobođeni“, promeniće potpuno njen život. Kao poznatu patriotkinju, po okupaciji Srbije, Austrijanci su je prognali u logor Nežider, rezervisan za srpsku elitu.

Luka Lukaj, koga su zvali „Albanac koji je voleo Srbe“, imao je zanimljivu biografiju. Neobično je da se, kao Albanac, austrijski službenik u Kosovskoj Mitrovici, školski inspektor, našao u logoru Nežider, rezervisanom za srpsku elitu. Novinar i pisac Grigorije Božović, prijatelj Lukajev, svedoči da se Lukaj družio i saradivao sa Srbima i pomagao im tokom Balkanskih ratova. Školovao se u Beču, u čemu mu je pomogao njegov ujak, biskup iz Trsta, na molbu njegove majke, koja je živela u Skoplju posle smrti njegovog oca, bogatog trgovca vunom i ovcama, poreklom iz Skadra. U Beču je završio gimnaziju i filološki fakultet. Još kao gimnazijalac odao se politici, borio se protiv Turaka, Italijana, za slobodnu Albaniju. Bio je više puta proganjan od Turaka, hapšen i ranjavan, što mu je i trajno narušilo zdravlje. Zalagao se za nezavisnost Albanije...bio je jedan od onih Albanaca emigranata koji je bio naklonjen srpskoj državi i sa njom saradivao. Posle

* Nataša Marković je novinarka, književnica i publicistkinja, izdavačica i vlasnica izdavačke kuće „Plavi jahač“. Autorka je nekoliko popularnih knjiga, među kojima su *Jelisaveta Načić*, *Ledi Pedžet* i *njeni Srbi* i druge.

Jelisaveta Načić (1878-1955)

očeve smrti, nasledio je brojna imanja u Albaniji pod osmanskom vlašću, zahvaljujući kojima se izdržavao čitavog života. Prema pisanju arhitekta Ivana Glavinića, Luka Lukaj je bio beg i vrlo bogat čovek.

Predanje kaže da je Jelisetu i Lukaja u logoru upoznao novinar i književnik Grigorije Božović, koji je Lukaja poznavao još iz Kosovske Mitrovice. U logoru je bio i Božovićev otac, ugledni pravoslavni sveštenik, u baraci sa još šezdeset zatočenih srpskih sveštenika, kako svedoči veliki prijatelj Srba, Arčibald Rajs. Na tom neljudskom mestu, gde je bilo zatočeno petnaest hiljada uglednih Srba, sreli su se, kako bi rekla Hana Arent, „ljudi u mračnim vremenima”. Jelisaveta je bila smeštena u logorskoj baraci, sa još petnaest mladih Srпкиnja; imala je krevet kraj prozora, kroz koji je noćima gledala u nebo i molila se. Njene logorske drugarice su pripovedale kako je u njihovu baraku često navraćao naočit muškarac čijem se šarmu nije moglo odoleti, otmenog ponašanja, koji se razlikovao od mnogih logoraša. Luka Lukaj, bečki đak, u školi koja je postojala u logoru učio je

decu da čitaju i pišu, recitovao im pesmice... Jelisaveta im je predavala crtanje i učila ih kako da od sasušenih ražanih stabljika prave konjiće, kuće, avione... Biće to jedini logorski suveniri koje će oni poneti kući kad se budu domogli slobode. Kuvala je za svoje đaciće slatko od bagremovog cveta, što će kasnije, na slobodi, biti jedan od njenih čuvenih porodičnih slatkiša. Gladna deca, često su odlazila u polje, brala i jela sirove cvetove bagrema.

Jelisaveta i Luka zaljubili su se i venčali u logoru. Vest o velikoj ljubavi između poznate Srпкиnje i poznatog Albanca prostrujala je logorom kao uragan. Njihovo venčanje, kako su kazivale devojke koje su stanovale u istoj baraci sa njom, bila je prava senzacija u logoru, zaštitni znak logora, znak nade da je sloboda blizu. Godine 1917, u logoru se rodila i njihova plavokosa devojčica tršave kose, Lucija Lukaj. Jelisaveta je imala 39 godina kada je odlučila da rodi devojčicu, što je u to vreme, i u tim uslovima, bila gotovo nemoguća misija... Napustiće logor početkom 1918. na intervenciju Lukajevog ujaka, biskupa iz Trsta.

Po izlasku iz logora, Jelisetu i Luka žive u Beogradu kod njene majke, koja joj nikada nije oprostila što se udala za Albanca, a zatim zbog bolesti Lucije odlaze na more, u Skadar, mesto porekla njegove porodice i mesto Lukajevih političkih aktivnosti. Po dolasku u Skadar, Lukaj i Jelisetu našli su se u vrtlogu građanskog rata u Albaniji. Ona čvrsto uz svog muža učestvuje sa njim u borbama. U Skadru upoznajemo njeno novo lice, Jelisetu Načić kao ratnicu. Poneo ih je plamen revolucije, revolucionarna krv u njima je razbuktala sva ljubavna i patriotska osećanja. Bore se za jedinstvo srpskog i albanskog naroda, boreći se tako i za svoj brak, dom, potomstvo. Luka Lukaj učestvovao je u Mirovnoj konferenciji u Parizu. Imao je iste političke ideje i snove kao i Jelisetu. Bio je za Balkanski savez, za Jugoslaviju, za nezavisnu Albaniju. Dvoje revolucionara i

bivših političkih zatvorenika, slažu se da zajednici Južnih Slovena treba priključiti i Albaniju. Pregovaraju o tome sa Nikolom Pašićem i Esad Pašom Topčanićem. Pre sto godina, zagovarali su ideju – Balkan balkanskim narodima, koja danas biva ponovo aktuelna.

Kasnije, iz političkih razloga, braćni par Lukaj prelazi u Jugoslaviju. Nastanjuju se u Dubrovniku, u stanu u Bunićevoj poljani 1, pored katedrale na Stradunu, gde ostaju do kraja svojih života. Luka Lukaj nikada se više nije bavio politikom. Kao poliglota bavio se prevodenjem, a napisao je i prvi srpsko–albanski rečnik, koji je objavljen u Beogradu 1935. godine.

Pratila sam život i rad Jelisavete Načić u tri grada u kojima je živela: Beogradu, Skadru, Dubrovniku. Otmena, hrabra, darovita, ostavila je trag u Beogradu. U Dubrovniku se Jelisaveta Načić nikada nije bavila arhitekturom. Bila je posvećena porodici i putovanjima. Odgajila je kćerku Luciju, koja je godinama bila direktorka turističkih kompanija „Kompas” i „Atlas”, i unuku Martinu, koja je bila psihijatar i ugledan lekar u Dubrovniku, gde je i sahranjena na katoličkom delu groblja Boninovo.

Ana Rundo, prauka Jelisavete Načić, istoričarka umetnosti iz Beograda, pričala mi je da je Luka Lukaj obožavao Jelisavetu. Sa raznih putovanja, donosio je Jelisaveti i Luciji prelepe stvari. Za života, ništa nije moglo da ih razdvoji, u ta burna i zla vremena na Balkanu. Ipak, iako su bili nerazdvojni za života, razdvojeni su posle smrti. Lukaj umire 1947. godine i biva sahranjen na katoličkom delu groblja Boninovo u Dubrovniku, a Jelisaveta umire 1955. godine, siromašna i zaboravljena. Iz protesta što njena majka nije dobila penziju FNRJ-a, kćerka Lucija se zarekla da nikada nikome neće otkriti gde je sahranjena njena majka; zna se samo da je sahranjena na pravoslavnom delu groblja Boninovo, u grobu zajedničkih prijatelja. Nerazdvojne za života, smrt ih je razdvojila visokim debelim zidom koji razdvaja katolički od pravoslavnog dela groblja Boninovo u Dubrovniku. Bilo je tužno videti kako kraj tog ogromnog debelog zida stoji usamljena, mala kamenica, poput kakve antičke grčke vaze, na kojoj je utisnut samo jedan krst, a pored njega njeno ime i godina rođenja i smrti.

Luka Lukaj (? -1947)

Voleo je Prištinu, ali je voleo i Beograd

**Faruk Begoli, život između karijere, prijatelja, bivše supruge
Zoje i balkanskog primitivizma**

U leto 2007. godine, započeo sam rad na monografiji o poznatom glumcu Faruku Begoliju. Sa izdavačem (*Integra*) smo isplanirali da otputujem za Beograd kako bih istraživao u pozorišnim arhivama i filmskim kućama i sastao sa Begolijevim prijateljima, kolegama i saradnicima. Hteli smo da biografija obuhvati i taj važan deo života i karijere Faruka Begolija. Međutim, ubrzo nakon što sam počeo sa radom, Begoli se razboleo. Prognoze lekara su bile loše. Nije više imao vremena za neke stvari vezane za knjigu koje smo ranije isplanirali. Trebalo je raditi brzo i iskoristiti Begolijevu snagu. Stoga je u to vreme bilo najvažnije da budem što više sa njim i da steknem uvid u stvari koje, na kraju krajeva, nisu mogle da se nađu ni u jednom arhivu. On zapravo nije imao nikakvu ličnu arhivu, imao je ponešto fotografija, poneku belešku i ništa više. Nije sačuvao ništa iz svoje senzacionalne glumačke karijere, nikakav novinski isečak, intervju ili sličan dokument. Sve što je imao je bio on sam, njegovo britko pamćenje i humor, koji ni u vreme bolesti nije izgubio. Hrabrio nas je da nastavimo dalje sa knjigom. Nastojali smo da je po svaku cenu objavimo što je pre moguće.

Tokom '70-ih i '80-ih godina XX veka on je bio među najtraženijim filmskim glumcima u bivšoj Jugoslaviji. Bilo je to vreme kada su se u raznim gradovima stvarali klubovi njegovih obožavalaca. Igrao je u oko 70 igranih filmova raznih metraža i u desetinama pozorišnih predstava. U 33-oj godini života za sobom je imao 33 filma, a autori većeg dela njih su bili najglasovitiji režiseri tog vremena u bivšoj Jugoslaviji.

Još uvek srećem ljude u Beogradu kojima se, kada im pomeneš Faruka Begolija, oči pune suzama. Da ne govorim o Prištini gde ga se sa setom svi sećaju, posebno njegovi bivši studenti. Sećam se kako bi, prilikom svakog prelaska granice između Kosova i Crne Gore, crnogorski policajci, čim bi ugledali Begolija u autu, menjali izraz lica, bili oduševljeni, postajali ljubazniji i podsećali ga na filmove u kojima je igrao.

Zoja Begoli

Pričao je Begoli kako se tokom studija glume u Beogradu upoznao sa dva nova druga, koji će ostati njegovi doživotni prijatelji i drugovi. Bili su to Josif Tatić – Tale ili Jata-ganac, kako ga je Begoli zvao, i Laslo Švirthli – Laci, obojica glumci iz Begolijeve klase.

„Provodili smo i po 20 sati zajedno... Često smo stanovali zajedno. Sve što smo radili, radili smo zajedno. Postali smo nerazdvojni... Ovo naše prijateljstvo traje još od 60-ih godina, dakle u pitanju je više od 45 godina.” (Faruk Begoli, 2007)

Dok sam ga intervjuisao za monografiju, Begoli nam je jednog dana rekao da je njegova bivša supruga sačuvala jedan „dnevnik“ gde je imala sve – članke iz novina tog vremena, fotografije i štošta drugo. Dnevnik je nakon par dana stigao i u njemu smo našli sjajne materijale iz ranijeg perioda Begolijeve karijere, a posebno intervju i tekstove koji su se odnosili na njega i na njegovu suprugu, Zoju.

Faruk Begoli je bio oženjen Zojom Đoković, sjajnom ženom, o kojoj je govorio sa velikim poštovanjem. Zoja, sada već i ona pokojna, bila je profesionalna balerina u Narodnom pozorištu u Beogradu, kasnije će uzeti muževljevo prezime – Begoli. Tokom svih

* Jeton Neziraj, dramski pisac i umetnik iz Prištine. Autor je preko 25 drama izvođenih širom sveta i nekoliko scenarija. Bio je umetnički direktor Kosovskog narodnog pozorišta, a sada je osnivač i direktor kulturnog centra Cendra Multimedia iz Prištine.

tih godina u braku ona je bila, kako je izjavio Begoli u jednom davnom intervjuu, „stub kuće“. Ipak, nakon sedamnaest godina braka Begoli se razveo od nje.

Begoli je veoma oklevao da govori o svojoj bivšoj supruzi, Zoji. Kada sam ga intervjuisao za monografiju, tvrdoglavo je insistirao da se fokusiramo na njegovo stvaralaštvo, na profesionalni rad, a ne toliko na privatni život. On je bez ustezanja govorio o detinjstvu, ali je oklevao da započnemo ćaskanje kada god bi bilo reči o njegovom braku sa Zojom. Kada smo bili blizu završetka rada na knjizi, ipak sam morao neformalno da porazgovaram sa njim, tako da sam ga jednog dana naprosto pitao: kako može da se napravi monografija o Faruku Begoliju, a da se istovremeno ne naglasi činjenica da je sedamnaest godina bio u braku sa Zojom Begoli. Uistinu, kada bih uporno istrajavao sa ovakvim pitanjima, pričao bi o Zoji, ali bi dodao da „to nije za knjigu“. Ja sam ipak čuvao i beležio razgovore, u nadi da ću ga ubediti da se u knjizi nađe i deo o njegovom životu sa Zojom.

„Tokom ovih poslednjih godina ne govorim više o ljubavi, jer je postojala jedna istinska ljubav i, kao njen rezultat, i jedan brak. Bili smo sedamnaest godina zajedno. Ona je zadržala moje prezime. Ali, kada dođe kraj, onda je kraj, na žalost. Ostali smo prijatelji. Čujemo se telefonom s vremena na vreme. Najčešće smo se čuli tokom rata. Ali, pošto smo shvatili da smo oboje dobro, i ja i ona, razgovarali smo sve ređe i ređe. Sretan sam zbog te ljubavi, sretan sam što sam imao tu ženu. Zahvalio sam joj se što mi je pružila tu divnu ljubav, taj brak, to prijateljstvo, i taj komad divnog života.“ (Faruk Begoli, 2007)

Begolijevo zdravstveno stanje se pogoršalo i ja nisam mogao da ga posećujem da bih ga intervjuisao, budući da više nije imao snage da dugo priča. Ipak, mnogo štošta mi je stigao ispričati. Materijale je pročitao i odobrio. Monografija je dobijala oblik. Međutim, još uvek mi nije dao „dozvolu“ da u knjizi govorim i o Zoji. Jednog dana sam ga pozvao telefonom i rekao mu: kako da uvrstimo Zoju? On je kratko odgovorio: neka se (knjiga) napravi onako kako ti kažeš, ali vodi računa da bude dobro. Hteo je da Zoja, njegova bivša supruga, bude „valjano predstavljena“.

Škeljzen Maljići smatra da je za Begolija odluka da napusti Beograd bila vrlo teška. On veruje da je njegov razvod od supruge Zoje uticao na istu, ali, kako je rekao, to ne može biti dovoljan argument.

„On nikada nije govorio javno o istinskim razlozima za napuštanje Beograda i karijere jugoslovenske filmske zvezde. Zahvaljujući slavi i vezama koje je imao, Faruk je mogao da nastavi karijeru uspešnog glumca. On se lično razočarao u taj svet u kome je bio zvezda, svet koji se ubrzano urušavao, otvarajući put primitivizmu i političkom i kulturnom fašizmu. Mislim da je to osećanje bilo glavni pokretač zbog kog je Faruk svesno započeo jedan novi život i karijeru, fokusirajući se najviše na 'ulogu' profesora glume u Prištini.“

Bojim se da bih zaplakao ako bih otišao u Beograd

Posle 90-ih, u vreme političkih trzavica, kontakti Begolija sa školskim drugovima bili su sve ređi, ali nikad nisu u potpunosti prekinuti. Jednom prilikom se cela generacija njegove klase sa fakulteta okupila u kafani, kako bi oživelili sećanja prošlih vremena sa studija. Iz tog kafea oni su pozvali telefonom Begolija i svi su redom razgovarali sa njim:

„Razboleo sam se od užitka. Vratio sam se mnogo unazad u sećanjima... Na svu sreću, iz tih vremena imam lepe uspomene. Moj drug, Josif Tatić me stalno zove. Bojim se da bih zaplakao ako bih otišao u Beograd.“ (Faruk Begoli, 2007)

Jedna medijska priča

Mnogi ljudi se i danas sećaju medijske priče u vezi sa Farukom Begolijem. Godine 1982, jedna njegova izjava će izazvati gnev mnogih ljudi na Kosovu. U televizijskoj emisiji koja je bila posvećena demonstracijama studenata Albanaca 1981. godine, Begoli, koji je bio intervjuisan u nekom sasvim drugom kontekstu, izjavio je da mu se sviđa Be-

ograd i da se mnogo bolje oseća u Beogradu. Ova njegova izjava, percipirana je drugačije usled izmene konteksta i izazvala neviden gnev među ljudima na Kosovu. Mnogi od njih su u njemu gledali „izdajnika domovine“. Ova izjava o običnim ljudskim preferencijama, u tadašnjim političkim okolnostima je krajnje pogrešno shvaćena i pogrešno interpretirana. U vezi sa ovom njegovom izjavom, nakon nekoliko godina, na pitanje kosovskih novina, Begoli je veoma jasno objasnio celu tu priču i njenu pozadinu:

„To što sam rekao tom prilikom ne negiram. Rekao sam da sam u Beogradu proveo najveći deo života. Imam moje uspomene, dobre uspomene, bez obzira na omalovažavajuće stavove tamošnjih političara prema Albancima. Kada sam prihvatio ponudu Televizije Beograd, nije mi rečeno ništa oko cilja te emisije. Rečeno mi je da pričam o načinu moje afirmacije u Beogradu i šta ja osećam o Beogradu. Nisam imao pojma sa kojom su političkom pozadinom oni planirali tu emisiju. Ta je moja izjava zatim montirana i 'osakaćena'. Da je bila objavljena u celosti, meni bi aplaudirali, ali desilo se to što se desilo i...“ (Faruk Begoli, 2007)

Bivši student, a kasnije i Begolijev kolega, glumac Enver Petrovci, kaže da i dan danas ne razume zašto su se ljudi na Kosovu našli uvređeni zbog izjave Begolija.

„Bilo je to vreme nakon 1981. godine, kada su nas televizije i srpski novinari stalno provocirali. Faruk je rekao da se oseća dobro u Beogradu, da se oseća kao dete Beograda. Zašto da ne? Ne znam zašto su ljudi zloupotrebili ovu njegovu izjavu. Ni Faruk, ali ni Bekim Fehmiu nikada nisu negirali da su Albanci. Prilikom susreta sa Farukom, u kafani, na ulici, pozorištu ili bilo gde u Beogradu, uvek smo govorili međusobno na albanskom i nikad na srpskom. Na kraju krajeva, da li postoji Albanac koji je živeo u Beogradu, a da o njemu ljudi ovde na Kosovu nemaju predrasuda? Ljudi, koji su nekad bili naš ponos, upravo zbog činjenice što su stvorili ime u Beogradu, kasnije su psovani.“ (Enver Petrovci, 2007)

Međutim, Begoli je i mnogo godina kasnije govorio isto o Beogradu i ljubavi prema njemu.

„Bez obzira na to što me neko može krivo shvatiti i krivo interpretirati, ja i dalje volim Beograd.“ (Faruk Begoli, 2007)

Filozof Škeljzen Malići smatra da je slava Bekima Fehmija i Faruka Begolija, kao filmskih zvezda, u Beogradu u to vreme promenila tradicionalnu percepciju i predrasudu o Albancu kao stranom biću na jugoslovenskim prostorima, kao „nekulturnom“, „zaostalom“, „drvoseči“.

Operacija Beograd

Prvih dana NATO bombardovanja, na Televiziji Beograd se prikazuju filmovi o Drugom svetskom ratu, u većini kojih je igrao i Faruk Begoli. I, dok je u filmovima on igrao hrabrog partizana koji se bori protiv nemačkih fašista i domaćih izdajnika, u stvarnosti on je čekao kada će doći srpski policajci da ga silom proteraju iz kuće. I zaista, policajci će ga dva puta isterati iz kuće, ali se on ponovo, zajedno sa svojom sestrom vraćao kod brata Adila i nije pristao da ode.

„Jednog dana, dok se na televiziji prikazivao film 'Operacija Beograd' režisera Žike Mi-

Faruk (1944-2007) i Zoja Begoli (1949-2017)

trovića, gde ja igram neustrašivog oslobodioca grada Beograda, srpski policajci su došli i isterali nas iz kuće.“ (Faruk Begoli, 2007)

Njegovi drugovi iz Beograda, i drugih gradova van Kosova, uspeće na nađu njegov broj telefona. Josif Tatić – Jataganac, jedan od njegovih najintimnijih beogradskih drugova, stalno održava vezu sa njim. On bi ga zvao telefonom svakog drugog ili trećeg dana. Jataganac i nekoliko ostalih drugova, shvativši šta se dešava na Kosovu, učinili su velika nastojanja da Begolija „izvuku“ iz Prištine. Istražiće sve moguće kanale, čak će pokušati da pošalju i autobus koji bi evakuisao ne samo Begolija, već i njegovu porodicu. Nastojanja drugova da ga izvuku iz pakla će radovati i ohrabriti Begolija, ali ga ipak nisu uspeli ubediti da ode sa Kosova.

Ratna priča ima još jednu jezivu epizodu. Faruk Begoli, zajedno sa svojim bratom Adilom, vršio je dnevne rituale jednog običnog ratnog dana. U njihov stan su upala dva srpska policajca koji su vršili popis malobrojnog stanovništva koje je bilo ostalo u Prištini. Policajci su, naravno, prepoznali Begolija.

„Bilo je užasno. ‘Ajde, tražili ste Albaniju...’, govorili su nam. U početku sam se tresao, normalno. Oni bi zatim: ‘... vas dvojica ste nas napali, i mi ćemo vas sada ubiti’. Ovakvo maltretiranje je trajalo nekih dva sata. Ali, u jednom trenu čoveku dođe neka sasvim drugačija snaga, pukao mi je film i ja sam ih tada molio: ajde, odvedite me, gde god hoćete, uradite šta god hoćete... ajde, ubijte me...“ (Faruk Begoli, 2007)

Međutim, na svu sreću, sve se završilo bez tragičnog epiloga. Policajci su od Begolija tražili da im plati ručak. Uzeli su 200 nemačkih maraka i zatim otišli.

Nakon rata Begoli će veoma retko putovati van Kosova. Više neće otići ni u Beograd, ali ni u Zagreb ili Ljubljanu. U Sarajevo će otići tek mnogo kasnije, sa predstavom *Kralj Lir*.

„Ne smem da mislim na Beograd. Drugovi me zovu. Čak, oni misle da me je strah. Ali ja sam prekinuo jedan divan život. Sada sam podigao nekakav zid i ne želim više da mislim, jer sam Beograd mnogo voleo. Strah me. Želim da mi ostanu lepe uspomene koje imam.“ (Faruk Begoli, 2007)

O smrti Faruka Begolija 2007. godine izveštavali su gotovo svi mediji sa prostora bivše Jugoslavije, ali, takođe, i neki važni međunarodni mediji. Teško se može naći neka druga ličnost poput njega, o kojoj su nakon ratova u ovim krajevima, svi mediji, srpski, hrvatski, slovenački, albanski, bosanski, crnogorski i makedonski, pisali i gotovo jednoglasno konstatovali: da je to „veliki gubitak“. Ljudi i umetnici, kakav je bio Begoli, njihovim izvanrednim razmerama, prevazilaze mržnju i nacional-šovinističku primitivnu patologiju. Oni, ne samo svojim životom, već i svojom smrću, šire među ljudima poruke mira, razumevanja, zajedničke boli, ljubavi i prijateljstva. Izgleda da kada umiru veliki umetnici, jezik mržnje i oružje, barem za tren, umuknu. Tako je bilo i prilikom smrti Faruka Begolija i prilikom smrti Bekima Fehmiua.

Poslednjih dvadeset godina svoga života on je proveo u Prištini, ali isto toliko godina on je proživio i u Beogradu. I fizički, ali i duhovno, njegov je život bio podeljen između Prištine i Beograda. I ljubav i poštovanje ljudi prema njemu je jednako podeljeno; koliko ga vole i poštuju u Prištini, toliko ga vole i poštuju i u Beogradu. U ovim našim albansko-srpskim zamršenim odnosima mržnje i potcenjivanja, Begoli je možda jedan od retkih izuzetaka, on je most povezivanja, od onih malobrojnih mostova koje su dva naroda izgradili i sačuvali među sobom. On je živio i stvarao kao umetnik, uprkos mnogim drugim umetnicima iz ovih krajeva, koji su hteli da budu ne samo umetnici, već i patriote.

Veliki umetnici su deca sveta. Njihova domovina je njihova umetnost koju oni ostavljaju u nasleđe pokolenjima. Begoli nam je ostavio bogatu baštinu, kao umetnik i profesor. I kao čovek. I kada se budemo izlečili od groznice nacionalizma i primitivizma, Albanci i Srbi o Begoliju bi trebali zapisati: bio je veliki umetnik koji je voleo Prištinu i Beograd, a iznad svega je voleo čoveka!

Preveli: Anton Berišaj i Tamara Naunović

Blistavo i strašno: Bekim Fehmiu i Branka Petrić

Beograd je u bivšoj Jugoslaviji bio grad koji je privlačio mlade različitih vera i nacija. Tako su se, krajem pedesetih godina prošlog veka, na odseku za glumu Beogradskog fakulteta dramskih umetnosti obreli Bekim Fehmiu, sin učenog Albanca Ibrahima Fehmiua, saborca Bajrama Curija, borca za nezavisnost Albanije koji je došao iz muslimanske porodice iz Prizrena, i Branka Petrić, s očeve strane katolkinja iz Rijeke, a sa majčine od sandžačkih Karamatijevića, Srba među kojima su i istaknuti Solunci i partizani.

Njihova ljubav i brak, koji će trajati pedeset godina, nije bila ljubav na prvi pogled. Godinama pre nego što su se zavoleli, putevi su im se višestruko preplitali. Sretali su se na glumačkoj akademiji, a posebno na časovima plesa, u kojima se Bekim toliko isticao da ga je profesorka Sonja Dojčinović ubeđivala da pređe u baletane rečima: „Verujte, prevazišli biste Nurejeva“. Najviše je plesao sa, „vitkom, dugonogom, tamnosmeđom“ Brankom, kako je opisuje. No, iako im je profesorka govorila kako su divan par, tada su još uvek bili samo kolege. Bekim je na studijama bio ćutljiv, marljiv, nenametljiv, a Branka mu je, kada ju je prvi put pitao da budu par, odgovorila „Suviše si mlad za mene“.

U jednom trenutku izgledalo je da između njih neće biti čak ni drugarstva – Bekim se jednom prilikom potukao sa Brankinim najboljim drugom Batom Stojkovićem, koji mu je opsovao „šiptarsku majku“. Branka ga tada, priseća se Bekim, nije ni pozdravila, pogledavši ga „krvnički“. Bez obzira na ovu čarku, Bata i Bekim postali su veliki prijatelji, a njegovi odnosi sa Brankom su otoplili, posebno tokom Bekimovog vojnog roka, kada mu je Branka često pisala. Opisujući te godine prijateljavanja, Bekim naziva Branku „moj anđeo“ koji se brinuo o njemu, a ona njega „moj vitez“, džentlmen koji je branio i pratio kući. U poslednjem vojničkom pismu, Branka mu nudi filmsku ulogu i poziva kod njenih u Novi Vinodolski. Tu, na moru, posle večere u domu Petrića, rađa se ljubav između njih dvoje, koju Bekim ovako opisuje u svojim memoarima:

„Noć je topla i puna svitaca. Lahor donosi miris mora. Čuju se cvrčci i udaljeni zvuci harmonike. Zapalili smo cigarete. Čini mi se da sanjam divan san. Pod zvezdanim ljubičastim nebom našlo se dvoje mladih, čije su iskre međusobnih svesno ili nesvesno potiskivanih simpatija počele da varniče još od prvog viđenja... Ta topla noć u avgustu 'doći će mi glave.“

Posle prvih godinu dana, njihova veza našla se na prekretnici – ili će se raspasti ili će prerasti u nešto dublje i trajnije. Tog leta, Brankin otac Vinko pita Bekima kakve su mu namere s njegovom ćerkom. „Pitajte Vašu ćerku, kakve su njene namere sa mnom“, odgovorio je Bekim, koji je smatrao da Branka tada još nije bila spremna da se smiri. „U par navrata pokušao sam da se razidemo na lep način. Nije mi pošlo za rukom“, kaže Bekim, koji se zatim tokom gostovanja u Moskvi zbližio sa lepuškastom Ruskinjom Ljudmilom. Zbog ovog otvorenog neverstva je na sebe navukao gnev celog pozorišnog ansambla, pa je u povratku iz Moskve ostavljen da sedi sam u kupeu voza. Neizvesnost i neprijatnost je prekinula sama Branka – prišavši mu i pozdravivši ga sa „Zdravstvujte!“, oprostila mu je avanturu rečima „Mogao si da nađeš i neku manje lepu“. Bekim, ganut, shvata: „To je žena za mene. Odlučio sam. Definitivno“.

Usledile su decenije međusobne sreće, slave i uspeha. Prekretnicu u Bekimovoj karijeri predstavlja njegova maestralna uloga Belog Bore u filmu Aleksandra Petrovića „Skupljači perja“, koji je na Kanskom filmskom festivalu 1967. godine bio nominovan

* Autor je glavni i odgovorni urednik najvećeg dnevnog lista na Kosovu *Koha Ditore*.

za Zlatnu palmu, a nagrađen Grand prijem žirija i nagradom filmske kritike. Posle svet-skog uspeha ovog filma, počinje i Bekimova dugogodišnja uspešna internacionalna karijera. Do kraja osamdesetih, radiće sa prestižnim svetskim rediteljima i producentima poput Dina de Laurentisa, Džona Frankenhajmera, Tinta Brasa... Među mnogobrojnim ulogama koje je ostvario u inostranstvu izdvajaju se glavne role u italijanskoj mini-seriji *Odiseja* s Irenom Papas, koju smatraju prvim italijanskim blokbusterom, filmu *Avanturista* s tadašnjim lepoticama Kendis Bergen i Olivijom de Havilend, gde je igrao Daksa, odnosno plejboja Porfirija Rubirosu, *Dezertar* s Džonom Hjustonom, *Dozvola za ubistvo* s tada vremešnom, ali i dalje neodoljivom Avom Gardner, Dirkom Bogardom, „bondovcem“ Timotijem Daltonom, *Crna nedelja* Džona Frankenhajmera, reditelja *Francuske veze II*, s Martom Keler, *Libera, ljubavi moja* s Klaudijom Kardinale i mnogi drugi.

Foto: Dušan Milenković / RAS Srbija

Branka Petrić i Bekim Fehmiu (1936-2010)

Branka ga često posećuje na snimanjima. Venčali su se u Rimu i to dva puta. Najpre je Branka, već trudna, stigla na pripremljenu proslavu zaboravivši rodni list; ipak, venčanje su proslavili i objavili, da bi se ona tek naknadno ponovo vratila u Rim, ovoga puta s potrebnim papirima. Sledi život filmskog para, zajednička putovanja po svetu, od Engleske do Kolumbije, šetnja po crvenom tepihu u Njujorku, rođenje sina Uliksa 1968. godine, a zatim i Hedona nekoliko godina kasnije. Pored sve slave, uspeha i avantura sa najpoznatijim ženama toga doba – Brižit Bardo, Širli Meklejn i Avom Gardner, najtoplije stranice Bekimovih uspomena govore o zajedničkim porodičnim letovanjima na Jadranskom moru, u domu Petrića u Novom Vinodolskom, čistoj nepomućenoj sreći i spokoju dok gleda Branku, „Amazonku, moju Ester Vilijams“, kako kaže, dok pliva sa sinovima Uliksom i Hedonom.

Bekim Fehmiu nikada nije krio svoje poreklo ni svoja ubeđenja. Nekoliko puta su ga zapadni producenti ubeđivali da promeni ime u neko zvučnije, koje će mu omogućiti bolju karijeru. Nije hteo ni da čuje za to, kao što nije želeo ni da se preseli u Kaliforniju radi boljih filmskih kontakata i veza. U svojim memoarima, otvoreno pokazuje prezir prema nacionalizmu i gorčinu zbog raspada Jugoslavije koju je doživljavao kao svoju zemlju, kao i poštovanje prema Titu, i ne krije kako je plakao na vest o njegovoj smrti i davao počasnu stražu nad njegovim odrom.

Krajem osamdesetih, Bekim se sve više povlači iz javnog života. Sve jača antialbanska propaganda, zatim raspad zemlje i ratovi, navode ga da se zatvori u četiri zida i retko pojavljuje u javnosti. Poslednja uloga u Italiji bila mu je 1987. godine u filmu *Dete po imenu Isus (Un bambino di nome Gesù)* u režiji Franka Rosija, a poslednji film *Džingis Kan (Gengis Khan)* 1992. godine u režiji Kena Anakina, u kome je igrao i Čarlton Heston. Scenarista i producent Frančesko Skardamaglja rekao je: „Bekim Fehmiu je jedini internacionalni glumac iz istočnih komunističkih zemalja koji je snimao na Zapadu, gotovo dvadeset godina, probijajući gvozdenu zavesu, sve do pojave Gorbačova i pada Berlinskog zida“. Sin Uliks ističe sledeće: „Nakon Aleksandera Mojsiua, glumca iz prve polovine XX veka, moj je otac prvi internacionalni glumac Albanac“.

Svoj život Bekim je okončao onako kako ga je i živeo, filmski. Čehov ima onu poznatu misao da zakoni književnosti nalažu da ako na početku puška visi na zidu, na kraju mora da opali. U prvom delu svojih memoara, Bekim u više navrata pominje pištolj koji je njegovom ocu poklonio kosovski komunistički funkcioner Spasoje Đaković. U drugoj knjizi, on isto tako često opisuje pištolj koji mu je poklonio Dino de Laurentis. Upravo će iz pištolja Bekim izvršiti samoubistvo u svom beogradskom stanu 2010. godine. Branka Petrić je u jednom intervjuu rekla kako je i tada mislio o pozorištu: „Da sam mu sat vremena ranije rekla da to večer imam predstavu, sigurna sam da bi naum odgodio za neki drugi dan, jer je znao da bi u tom slučaju predstava morala biti pomerena”. Na njegovu odluku presudno je uticao moždani udar koji ga je delimično onesposobio. Tu fizičku nemoć on nije mogao da podnese; kako je jednom rekao njegov sin Hedon, on je „živeo i umro kao samuraj, ponosno, hrabro i časno, sa voljom i željom da ode kad bude nespreman za ovaj život”.

Po želji pokojnika, supruga i deca su posuli njegov pepeo po Bistrici, zagazivši zajedno u njenu hladnu vodu. Tako je, niz brzake ove prizrenske reke uz koju je odrastao, otišao Bekim Fehmiu, Prizrenac i Beograđanin, Albanac i Jugosloven, a pre svega veliki glumac.

Albansko-srpski brakovi: između medijskog predstavljanja i stvarnosti

U leto 2008. godine sam prvi put u albanskim novinama pročitala članak o brakovima albanskih žena u Srbiji¹. Govorilo se o tome kako su se dva srpska muškarca iz oblasti Sandžaka zaljubila u dve Albanke sa severa Albanije i kasnije se njima oženili. Ljubav između Srba i Albanaca naglašavala se kao jedna vrsta simbolične reakcije na suprotnost, kolektivnu mržnju između ova dva naroda. Cilj članka bio je da pokaže kako ljubav ne haje ni za kakve barijere. Pod barijerama se u konkretnom slučaju podrazumevala bolna istorija konflikta i rata na Kosovu, brojni negativni stereotipi, kao i visok nivo nepoznavanja socijalnih, ekonomskih, kulturnih i političkih realnosti, kako Srba o Albaniji i Kosovu, tako i Albanaca o Srbiji.

Život u tabloidu i tabloid u prevodu

Od tada su objavljeni mnogi članci i reportaže o mešovitim brakovima, kako u srpskim, tako i u albanskim medijima, a snimljeno je i nekoliko dokumentaraca. Ovi tekstovi i filmovi daju preliminarne informacije potrebne da bi se stekla opšta slika o učestalosti i geografskoj rasprostranjenosti ovih brakova, ali se često, posebno u slučaju srpskih medija, oni pretvaraju u reprodukovanje stereotipnih diskursa – o „sposobnosti i talentu albanskih žena da budu dobre domaćice i pokorne žene“, nasuprot egoizmu srpskih žena sa sela koje bi radije potražile udobnosti modernog života u velikim gradovima, bez ozbiljnih porodičnih angažovanja, kao što su potčinjenost muževljevoj porodici i boravak u kući radi podizanja dece. U albanskim medijima, međutim, prevladava neka vrsta osuđujuće iritiranosti tim ženama i njihovim porodicama za koje se aludira da su ih prodali za dve-tri hiljade evra. Ali, ne možemo ni sve članke staviti u isti koš, jer sve zavisi od ozbiljnosti određenih medija. Izdvajaju se opširni i informativni članci, kao što je reportaža Dragane Nikoletić „Bračna lutrija: Srbin i Albanka“, objavljena u *National Geographic Srbija*.² Isto tako želim da istaknem članke i intervju Eljone Džepe u albanskim medijima, zbog visokog stepena odgovornosti sa kojim je tretirala ovo pitanje.³

Postoje mnogi članci, posebno u tabloidnoj štampi, koji služe gore pomenutim stereotipima, a naročito o: a) diskursu plodnosti albanskih žena i b) činjenici da su sela na jugu Srbije ostala bez žena čija je obaveza da muzu krave ili da se brinu o kokošima. Na taj način se proizvodi i reprodukuje slika albanske žene kao mašine za razmnožavanje i sluškinje bez glasa – ni malo strana slika o Albankama u Srbiji. Interesantno je

* Armanda Hisa (*Armanda Hysa*) je antropološkinja iz Tirane. Doktorirala je na Univerzitetu u Tirani, a bila je i gostujuća istraživačica i predavačica na Univerzitetском koledžu u Londonu, istraživačica na albanskom Institutu za folklor i direktorka Nacionalnog centra za tradicionalne aktivnosti albanskog Ministarstva kulture. Njena istraživanja obuhvataju osmansko nasleđe na Balkanu, naročito stare čaršije i međuetničke odnose Albanaca sa Srbima i Makedoncima, s posebnim fokusom na fenomen mešanih brakova između Srba i Albanci sa severa Albanije.

1 Želim da se zahvalim Mariji Mandić, kolegini i prijateljici sa Balkanološkog instituta Srpske akademije nauka i umetnosti, koja ne samo da me je pratila u započinjanju terenskog rada, već je i aktivno učestvovala u njemu. Bez njenog učešća, pokretanje studije na terenu bi bilo izuzetno teško.

2 <http://www.nationalgeographic.rs/reportaze/clanci/736.html>. Želim da zahvalim gospođi Nikoletić na datoj pomoći pri kontaktiranju prvih mešovityh parova na terenu. Iako nas nije poznavala, nije se ustručavala da nam pošalje brojeve mobilnih telefona kojima je raspolagala, čime nam je znatno pojednostavila započinjanje istraživanja na terenu.

3 Eljona Džepa i Katarina Gajić su organizovale izložbu fotografija sa mešovitym albansko-srpskim porodicama u oktobru 2012. godine u Tirani. <http://www.panorama.com.al/kuratorja-e-ekspozites-elona-xhepa-perse-behen-martesar-shqiptaro-serbe/>

da većina članaka objavljenih na albanskom nisu originalni tekstovi, nego prevodi iz srpskih tabloida, praćeni naslovima čiji je cilj da izazovu negativna osećanja i reakcije među Albancima, kao što su „Kurve iz Albanije čekaju u redu da se udaju za srpske starce”⁴ ili „Agencije organizuju putovanja za pronalaženje muževa u Srbiji. Devojka: Prevarili su nas, rekli su da ćemo ići u Hrvatsku”.⁵

Što je najvažnije, pravi glas žena udatih u Srbiji ili nedostaje ili njime manipulišu opisani mediji. Tako u srpskim medijima izgleda kao da u većini priloga govori samo jedna žena koja izgovara iste reči: da je zadovoljna životom u Srbiji, da se mnogo voli sa mužem, da nisu naišli ni na kakve probleme i predrasude u domaćem društvu. U albanskim medijima, nasuprot tome, njihov je glas, takoreći, potpuno izostao, osim ponekog slučaja gde žene pred kamerama i ljudima iz kuće pričaju kao što je gore navedeno, a iza kamera pričaju o strašnom životu, o braku sa prevarama, o uključenosti bračne mafije itd.

Antropološkinja Armanda Hisa sa jednom od Albanci udatoj u Srbiji

Organizovani kriminal ili neorganizovana muka

Često mi se obraćaju prijatelji, ali i drugi ljudi koji znaju da sam započela ovo istraživanje, zainteresovani da saznaju šta je zaista u pitanju, da li se tu radi o organizovanoj trgovini ženama i da li zaista ima roditelja u Albaniji koji prodaju svoje kćeri za određene sume. Budući da nemam luksuz da budem jednostavno istraživač, neizbežno je da u toku istraživanja na neki način budem i neko ko pojašnjava, tumači i prevodi javno mnjenje i da se potrudim da se bar ova pojava, koja je probila mnoge realne i mentalne granice i koja srodničkim odnosima ujedinjuje dve oblasti u Albaniji i Srbiji, ne pretvori u još jednu tačku podele i konflikta. To ne znači da treba da se prikriju slučajevi prevara ili da se negira da pojedinci zarađuju na potrebama ovih ljudi. Na kraju krajeva, kako možemo da se pretvaramo da potpuno patološki odnosi, koji već postoje u međusobnoj percepciji dveju etničkih grupa, mogu da se prevaziđu normalnim putevima koji gotovo da ne postoje? Ali, ostajem pri mišljenju da pre nego što potražimo moguće manipulacije, u prvom redu, treba da razumemo razloge koji su doveli do stvaranja ovih neobičnih srodničkih veza u ambijentu u kom su predrasude i negativni stereotipi uobičajena pojava. Dakle, ne treba gubiti iz vida glavnu kategoriju koja je predmet istraživanja: kategoriju napaćenih ljudi.

Iz tog razloga sam istraživanje o mešovitim albansko-srpskim brakovima strukturalisala na takav način, da se analiza medijskog diskursa može suočiti sa kompleksnom realnošću na terenu. Sandžak, Raška, oblast planine Javor, sela od granice sa Crnom Gorom do Nove Varoši i Ivanjice ostaju zone sa najvećom koncentracijom mešovityh al-

⁴ <http://botasot.info/shqiperia/311524/kurvat-e-shqiperise-ne-radhe-per-tu-martuar-me-pleqte-beqar-te-serbise-foto-beograd/>

⁵ <http://www.gazetatema.net/web/2014/07/05/dy-agjenci-martesore-dergojne-dhjetera-vajza-nga-shqiperia-ne-serbi-diten-e-vidovdanit-per-te-gjetur-burre/>

bansko-srpskih parova, mada su oni sada rasprostranjeni po celoj Srbiji – od Kuršumlije u neposrednom susedstvu Kosova, Vranja, Niša, Čačka, Užica pa do Sremske Mitrovice u Vojvodini. Albanke udate u Srbiji uglavnom dolaze iz sela oko Lješa, Skadra i Puke i sve su katolkinje, sa ponekim veoma retkim izuzetkom.

Teško je sa sigurnošću utvrditi koliki je broj ovih brakova, ali šef humanitarne organizacije „Stara Raška”, Vojin Vučićević, potvrđuje da se radi o oko 350 takvih brakova u celoj Srbiji. Do sada sam za proučavanje odredila 13 slučajeva. Moja težnja je bila da se, pre nego što istražim određene tematike pojedinačnih slučajeva, detaljnije upoznam sa situacijama i uslovima koji su omogućili pokretanje i realizaciju tih brakova.

Na terenu

Ova i mnoga druga planirana pitanja, ali i neplanirana, koja proizilaze iz razgovora, kao i životne priče žena i muškaraca koje sam intervjuisala ili sa kojima sam razgovarala, čine zapanjujući materijal za upoznavanje stvarnosti dveju, zapravo perifernih zona obe države, Albanije i Srbije. U svakom razgovoru ima potencijala za razvijanje istraživanja o mnogo različitih tema – na primer, o odnosu centar-periferija, prelasku i rušenju mentalnih barijera i realnih granica, realnom stanju i statusu žena u ove dve zone, kao i predstavljanju ovog statusa u diskursu, odnosu patrijarhalnost-muževnost, različitim nivoima patrijarhalnosti, odnosu obrazovanja i nacionalizma itd.

Želela bih da pišem naširoko o ovom materijalu, o do sada sakupljenim podacima, ali ovde ću se osvrnuti na dva momenta koji su bili vrlo dirljivi za mene kao antropologa na terenu, koji sadrže humanu dimenziju ovog istraživanja i koji su veoma značajni upravo za ranije naznačenu kategoriju napaćenih ljudi.

Slučaj 1 – susret sa M. i D. u jednom sandžačkom selu

Kada sam stigla, D. me je dočekala sa radošću koju nije mogla da sakrije. Stegla me je jako i ponavljala je: „Došla si iz Tirane da me vidiš, došla si iz Tirane da nas vidiš, ti si moja sestra”. Zazvonio je telefon. D. je rekla na albanskom: „Da, da, došla je, evo je ovde sa mnom... i reći ću joj da dođe i kod tebe, eee, došla je da nas vidi, došla je da se interesuje za nas, nisu nas zaboravili bre, brine se Albanac za svoje – eeej Salji Beriša, nije nas zaboravila vlada, poslali su ljude da nas vide”.

Začudena onim što čujem, pitala sam D. kako stoje stvari. Činjenica je da se između Albanski udatih u nekoliko sela na Javoru i u Sandžaku stvorila jedna mreža prijateljstva. Većina njih su na albanskom razgovarale svaki dan telefonom, iako se nikada nisu lično sastale. Neko je pustio glasinu da će albanska vlada uskoro poslati nekoga da vidi kako one žive u Srbiji. Velika nada se krila iza izgovaranja ovih reči, što nije imalo veze sa nadom u finansijsku pomoć, nego sa nadom da one nisu bile zaboravljene među planinama, da se neko brine o njima... i meni je bilo žao što sam morala da im to pokvarim, nisam bila osoba koju su očekivale! Bilo mi je žao što sam morala da im objasnim da su to samo glasine. „Ne! Isto je. Ti si došla da nas vidiš, da se interesuješ za nas. Isto je, ti si naša sestra.” M. je kuvala kafe, D. je pržila krompire i šalila se sa svekrom oko toga zašto muškarci u selu ostaju neoženjeni iako ima mnogo neudatih devojaka. Svekar je čuvao dve devojčice starosti 2 i 4 godine. U jednom trenutku kada su bili sami u sobi i ja sam tiho ušla, starac R. je govorio unuci: „Sunce moje, kaži: ja ću biti dobar čovek...” i to je govorio smirenošću čoveka koji kao da poseduje svet. Kasnije, R. je počeo da priča kako ih je osoba koja je pronašla D. malo namučila i da su ih njegove usluge skupo koštale.

(Posrednik je obezbedio taksi, mito za prelazak granice bez vize, kao i zlato za veridbu i za te usluge je tražio određenu sumu, ali se tom sumom zloćudno manipuliše u albanskim medijima gde se ona predstavlja kao suma koju mladoženje plaćaju albanskim očevima da bi im otkupili kćeri.) „Ta osoba nas je mnogo namučila, ali nikada neću

prestati da mu budem zahvalan. Kakve veze ima što nas je taj čovek odrao za pare? Šta bi se desilo sa mnom i sa M. da njega nije bilo? Ostali bismo kao dva usamljena kukavca i sigurno bismo ostali bez njih”, rekao je gledajući u unuke. „Ako je cena da imamo ova dva anđela bila da nas namuči jedan loš čovek, onda je bilo vredno toga...”

Slučaj 2 – sastanak sa prvom ženom iz ove grupe udatom u Srbiji

V. je imala i jetrvu Albanu. Nakon što je prošao strah i briga da nisam novinarka, prvoj Albanci udatoj u Srbiji sam prenela pozdrave od R, zajedničkog prijatelja. On je 2006. radio na terenu na Pešteru, sa guslarima iz te oblasti. Nakon što se saznalo da je Albanac, rekli su mu da je potreban jednoj porodici jer albanska mlada nije znala ni reč srpskog. „Pre nego što sam se udala, nije mi nikada palo na pamet da ću doći u ovu zabit. Mislila sam da je najgore mesto u inostranstvu bolje nego najbolje mesto u Albaniji...”. R. je otišao tamo i napravio joj je neku vrstu početnog rečnika, i izjadali su se jedno drugome. Kada sam joj prenela pozdrave od R, ona me je jako zagrlila. „Oh“, rekla je, „ja sam u to vreme samo plakala, nisam znala gde sam... Kuvala sam kafu za gosta i kad me je pozdravio na albanskom, kafe su mi ispale iz ruku i briznula sam u plač... Ne sećam se ni šta mi je rekao ni šta sam mu rekla, znam samo da mi je strašno nedostajalo sve iz Albanije i da sam bila u suzama... Nikada u životu neću zaboraviti tog momka i on mi je rekao da me nikada neće zaboraviti i evo održao je reč”.

Tako su se žene kroz plač prisjećale uspomena iz prvih meseci života u srpskom selu. Sada imaju decu, jedna dvoje, druga troje, sagradili su kuću, sa muževima su bile u veoma dobrim odnosima – i to je bilo jasno, bez potrebe da se dalje govori. Ali uspomene sa početka su nas rasplakale sve tri. Ne verujem da možeš napraviti kvalitetno istraživanje o ženama u patrijarhalnim sredinama, a da ne proživiš takve trenutke.

Od svih razmatranih slučajeva, jasno je da plaćanje o kome se toliko govori u medijima nije „cena mlade”. Ovde se ne radi o kupoprodajnom procesu, već je to cena posrednika, bile to agencije ili ljudi, kao što se događa u bilo kojoj zemlji sveta. Problemi su se mogli desiti sa nekim posrednikom koji nije obavio uslugu onako kako treba i nije vratio novac, ali to nije problem koji se tiče samih brakova. Neke žene nisu propustile da naglase koliko uvređeno su se osećale zbog medijske obrade te tematike. Želja i potreba za stvaranjem porodice i strah od života provedenog u samoći su probili čvrste barijere. Upravo to zaslužuje da bude u centru pažnje, da bi se kasnije razumelo sve drugo u vezi sa ovim brakovima.

Ti događaji na terenu pomažu da razmišljaš izvan kategorija prijateljskog ili neprijateljskog naroda. Sva pomenuta pitanja su veoma interesantne teme za istraživanje, ali teren nas uvek iznova podseća da ovo istraživanje nikada ne sme izgubiti iz vida kategoriju napaćenih ljudi. To je, po mom mišljenju, preduslov da se medijsko predstavljanje i proučavanje albansko-srpskih brakova vrši izvan predrasuda ili emocija društva u kom živimo.

Preveo s albanskog: Filip Vukadinović

Ko ne sluša pesmu na albanskom, slušaće oluju ili: Kako je bilo moguće boriti se protiv nacionalizma jugoslovenskom muzikom

Osamdesete godine XX veka danas se pokazuju kao vremenski period koji je intrigantan iz više razloga. Najpre, on nije istorijski dovoljno daleko da ne bismo imali emotivna sećanja na njega, čak i ako su to ona sećanja koja nasleđujemo od drugih. Potom, znamo da je početak osamdesetih, simbolično obeležen smrću Josipa Broza Tita, označio i početak ubrzanih turbulentnih dešavanja na ovim prostorima, te da je ova decenija bila uvod u haotične devedesete. Sasvim je izvesno da je to bilo doba velikih ekonomskih problema, nestašica, očite dezintegracije ideala koji su se, koliko toliko, održavali dok ih je promovisala živuća mitska figura vođe svih naroda i narodnosti. Nadalje, ovu deceniju je obeležilo jačanje nacionalizama, zaoštavanje krize na Kosovu, te sve značajnija medijska pažnja usmerena na iseljavanje Srba sa ove teritorije, koja je u srpskim medijima predstavljana kao rezultat albanskih zločina. Ipak, kakve god da su bile, osamdesete godine XX veka danas postaju predmet, čini se, pomalo neobjašnjive nostalgije – neobjašnjive zato što se možemo zapitati za čim se precizno žali u takvim nostalgичnim osvrtima na jedno vreme koje je bilo daleko od idiličnog, kako ga nekad mogu predstaviti jugonostalgičari.

Želim, najpre, da obrazložim zašto sam smatrala važnim pisati o jugoslovenskoj muzici i nacionalizmu. U poslednje vreme, bavila sam se istraživanjem triju tema: najpre, srpsko-albanskim odnosima u naučnim diskursima XIX i XX veka, zatim, recepcijom jugoslovenske muzike u postjugoslovensko vreme (a posebno hrvatskom muzikom u sadašnjoj Srbiji) te, na kraju, jugoslovenskom muzikom upravo u intrigantnoj poslednjoj deceniji postojanja nekadašnje zemlje. Sve navedene teme spojile su mi se (činilo se neočekivano, ali svakako ne i slučajno) kada sam u literaturi našla podatak da je grupa *Bijelo dugme* 1983. godine snimila pesmu na albanskom jeziku. Ovaj podatak sam, zapravo, nekako znala i sama, iz svog maglovitog dečjeg sećanja iz osamdesetih. Kada sam to pročitala, te odslušala pesmu, sama informacija mi se nije činila sasvim nepoznatom, ali mi se njen značaj, iz sadašnje perspektive naučnice, prvi put sasvim jasno ukazao. Prevažodno, bila sam iznenađena samom činjenicom da me je ta informacija toliko šokirala. Zašto mi je toliko neverovatno verovati da je jedna jugoslovenska grupa pevala na albanskom? Baveći se, na različite načine i u različitim kontekstima, problemom stvaranja i prevazilaženja granica uz pomoć muzike, shvatila sam da je razmatrana decenija bila i period velike produkcije pesama koje su predstavljale molbe, apele i upozorenja šta nam se može desiti. Stoga, ovde se bavim pomenutom pesmom kao svojevrsnim pokušajem prevladavanja rastućeg nacionalizma u Jugoslaviji. Nadalje, ovu pesmu tumačim kao simptomatičnu pojavu u okviru pomenute tendencije da se putem muzike apeluje na nastajuće probleme u jugoslovenskom društvu. Pri tom, želim da skrenem pažnju na nekoliko razmišljanja koja su se meni iskristalisala povodom svega

* Ana Petrov je muzikološkinja i sociološkinja, docentkinja na Fakultetu za medije i komunikacije u Beogradu. Doktorat iz sociologije muzike odbranila je na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Objavila je knjige *Bruno Latur* (Beograd, 2015), *Pjer Burdije* (Beograd, 2015), *Rethinking Rationalisation. Evolutionism and Imperialism in Max Weber's discourse on Music* (Wien, 2016), *Jugoslovenska muzika bez Jugoslavije. Koncerti kao mesta sećanja* (Beograd, 2016), kao i niz članaka u domaćim i međunarodnim naučnim časopisima.

navedenog. Zašto se danas ne može pevati na albanskom? Da li su današnja nostalgичna sećanja na osamdesete uzrokovana upravo muzikom? Da li su osamdesete bile posebne samo zato što se tada stvarala muzika koja je bila toliko popularna/dobra/provokativna ili, čak, društveno i politički angažovana, kako god je etiketirali, da se verovalo da je ona mogla nešto da promeni?

Tendencije u politici jugoslovenske popularne muzike tokom poslednje decenije jugoslovenske države mogu se sistematizovati u tri paralelne struje. Najpre se može locirati nastojanje da se promoviše „muzika mladih” koja je, u zavisnosti od konkretnog trenutka i lokacije, mogla da bude rok ili pank ili nešto treće. Potom, istovremeno se pojavljuju pesme upozorenja, kao i molitve. Konačno, krajem osamdesetih, situacija je bila jasna i nepopravljiva. Mogao se otepevati još samo rekvijem.

Rokenrol će nas održati?

„Rokenrol će nas održati”, rekli su reporteri koji su prenosili svečanost povodom Dana mladosti 1984. godine. Ovaj trenutak je jedan od ključnih u razmatranju uloge muzike u borbi protiv nacionalizma osamdesetih godina XX veka u Jugoslaviji. Dakle, muzika je javno etiketirana kao moguće sredstvo spasenja i revitalizacije ideala bratstva i jedinstva. Iako se popularna muzika koristila i ranije na ovim proslavama, a takođe je imala udela u promociji državne kulturalne politike skoro sve vreme postojanja SFRJ-a, ova godina se izdvaja po načinu promovisanja popularne muzike kao muzike budućnosti. Takođe, funkcija popularne muzike je promenjena. Nasuprot dotadašnjim komponovanim pesmama sa plakatnim sadržajem o Jugoslaviji i njenom vođi, osamdesetih se fokus preusmerava na promociju popularne muzike u svom originalnom vidu – dakle, nije neminovno moralo sadržajno biti reči o zemlji, već se mogla, na primer, izvoditi i muzika za ples koja se koristila i van konteksta samih proslava. Do osamdesetih godina, a posebno na prvim održanim proslavama pedesetih godina, važna je bila tradicija narodnooslobodilačke borbe, te su se izvodile pesme u kojima se uspostavljala tradicija sećanja na prošlost. Albanska muzika, prvenstveno folklor sa Kosova, bili su skoro redovni deo pomenutog „folklornog” pristupa muzičkoj organizaciji svečanosti. Dakle, svi narodi i narodnosti, odnosno sve republike i pokrajine, bile su predstavljane, ne svojom popularnom, nego muzikom koja se smatrala tradicionalnom. Njihovim muzičkim i vizuelnim kombinovanjem i spajanjem stvarala se simbolička povezanost na terenu.

Nasuprot tome, osamdesete donose pogled u budućnost putem popularne muzike. U sve manjoj meri se izvode pesme putem kojih se slavi sećanje na rat i na Titove podvige u njemu, a приметna i smanjena upotreba folkloru jer se smatrala prevaziđenim metodom koji više nije društveno atraktivan. Pokušavajući da prevaziđu promenu u zemlji i ublaže krizu, organizatori su započeli projekat modernizacije proslava. Pored postizanja modernijeg zvuka upotrebom savremenih instrumenata poput sintisajzera, posebno se radilo na promociji onog što se očito pokazivalo kao jedna od najjačih spona Jugoslovena i Jugoslovenki – jugoslovenska popularna muzika. O njoj se počelo govoriti i kao o jedinoj „našoj budućnosti”, budući da se prepoznavala kao muzika mladih te se, stoga, u njoj video potencijal da „nas odži zajedno”, odnosno da ponovo poveže narušeni jugoslovenski kolektivitet. Ono što se čini posebno indikativnim jeste nastojanje da se muzika predstavi kao jedno od mogućih rešenja krize i kao sredstvo za sprečavanje tragičnog kraja barem na simboličkom nivou, kao i na nivou regulacije svakodnevnog života. S obzirom na to da je jugoslovenska muzika bila jedan od ozbiljnih ekonomskih i medijskih projekata socijalističke Jugoslavije, te da je do osamdesetih nesumnjivo postala i jedan od njenih najrepresentativnijih kulturalnih proizvoda, kako u okvirima zemlje tako i van nje, nije iznenađujuća politika promocije upravo te muzike kao načina za rešavanje konflikata. Kako je rečeno u prenosu pomenute proslave Dana mladosti 1984. godine – „rok je ono što nas ujedinjuje u svakodnevnom životu”.

Sve može biti rock'n'roll

O tome u kojoj meri se verovalo u uticaj popularne muzike svedoči nekoliko simptomatičnih pesama snimljenih tokom osamdesetih. Ovde ću se zadržati na pesmi *Kosovska*. Nastala 1983. godine, dakle, nakon protesta Albanaca 1981, a potom Srba 1982. godine na Kosovu, odnosno u trenutku kada je pitanje statusa ove tadašnje jugoslovenske pokrajine uveliko bilo aktuelno i nadasve problematično. Ova pesma, međutim, za razliku od mnogih drugih nastalih u to vreme i sa tim ciljem (ciljem pozivanja na mir), nije ni molitva niti poziv na akciju, već jedna sasvim obična ljubavna pesma. Nadalje, ni celi album na kojem je ona snimljena (*Uspavanka za Radmilu M*) nije pratila do tada tipična medijska pompa vezana za *Bijelo dugme*. Nije bilo ni problematičnih tekstova niti fotografija koje su se smatrale neprikladnim za omot albuma, kao što je to često bio slučaj sa ovom grupom. Ovo je bio jedan običan album, samo sa jednom neobičnom i istorijski važnom pesmom, čiji tekst (autora Gorana Bregovića, Agrona Beriše, Zije Beriše i Špenda Ahmetija) glasi:

*Sonte te lutem behu gadi
Se do te vije vonë pas teje
Hape moj dollapin, zgjedhe ti,
Fustanin me te mire.*

*Regulloi floket, bukuri
Ashtu moj ti vete si di
Ne bystek ven lul bozhure
Dua te jeshe nder te gjitha me e mire.*

*A e din se t'gjithe do te jene atje
Per ne te dy do te kete hare
Shkojme se bashku, nje dy tre
Roka mandolinen bjeri bjeri bjeri ciftelies
Te gjithë doo t'kendojme
Kenga le t'jehoje*

Cdo gje mund te jete Roken-roll!

*Nese nena nuk t'lejon
A tehere gjeje shteg vete si di
Mos u ngut, mos u shpejto
Prit gjersa gjumi e kaplo.*

*Pervjedhu nga kapigjiku
Ruj fustanin mos e gris
Ke kujdes mos e humb bozhurin
Dua te jeshe hej moj si hyjneshe.*

U autorskom prevodu, pesma je nazvana „Hoću da budeš najsvjetlija”:

*Večeras, molim te, budi spremna
doći ću kasno k tebi
otvori ormar i izaberi najljepšu haljinu.*

*Dotjeraj kosu, ljepoto
onako k'o što ti znaš
Na tvoj pramen stavi cvijet božura
Htio bih da među svima budeš najsvjetlija.*

*Je l' znaš da će svi skupa biti tamo
za nas dvoje biće dobro veselje
Idemo zajedno, jedan, dva, tri
Roka mandolina
sviraj na čifteliju
svi ćemo pjevati
pjesma neka se zaori*

Sve može biti rock'n'roll

*Ako te majka ne pusti
onda nađi izlaz sama, kao što ti znaš
nemoj žuriti, čekaj dok
majka duboko ne zaspi.*

*Nekako izađi preko kapidžika,
pazi haljinu da ne podereš
pazi, ne izgubi božur.*

Izvor: Kurir

Popularna jugoslovenska rok-grupa „Bijelo dugme”

Prema nekim svedočenjima, Željko Bebek se seća da je u grupi bilo pribojavanja da bi Srbi mogli prestati voleti *Bijelo dugme* zbog pesme na albanskom jeziku. Ova pesma se i tada, a i danas, svakako može interpretirati na nekoliko nivoa. Početkom osamdesetih, nakon dešavanja na Kosovu, otpevati pesmu na albanskom moglo je biti politička provokacija. Moglo je, istovremeno, označiti muzičku mirovnu ponudu. Iako je možda tada već bilo kasno da se situacija na Kosovu promeni, kako ističe Dušan Vesić, ostao je zabeležen taj donkihотовski pokušaj *Bijelog dugmeta*.

Iako uvek problematično i provokativno, *Bijelo dugme* nije do tada bilo i politički angažovano, pa čak i u toku osamdesetih, kada će to sasvim izvesno biti, članovi ove grupe iznalazili su načina da svoje poruke ne promovišu sasvim eksplicitno. Tako je Goran Bregović komentarisao pesmu na albanskom skoro ignorišući činjenicu da se radi o politički problematičnoj pesmi. Na primer, zabeležene su njegove izjave o tome da „nakon toliko godina koliko živimo sa Albancima ne bi bilo loše da naučimo bar nekoliko njihovih reči”, a takođe je isticao da nije ni planirao da pesma bude na albanskom, nego mu je ona „zazvučala albanski” nakon što ju je iskomponovao. Muzički gledano, ovaj album *Bijelog dugmeta* obeležio je i žanrovsku promenu – osamdesetih će ova grupa napuštati status tipičnog predstavnika pastirskog roka i krenuti ka novom talasu. Ovaj album doneo je nekoliko međusobno sasvim različitih pesama, te je i *Kosovska* među njima delila sudbinu celog albuma koji je prošao ne toliko zapaženo kako je grupa navikla u prethodnoj deceniji.

Jugoslavijo, na noge, pjevaj, nek te čuju

Međutim, svoju latentnu političku angažovanost grupa će nastaviti i kasnije, a takođe su zabeležene i refleksije o pesmi na albanskom iz perspektive kasnih osamdesetih. Očito, to je bilo vreme kada je svega dve, tri godine razlike moglo značiti i veliku pro-

menu u recepciji određene političke situacije. Osamdesete su tako zabeležile Bregovićeve izjave o jugoslovenstvu, čiji je on bio otvoreni propagator, kao i o mestu Albanaca u okviru njega. Tokom ove problematične decenije, u intervjuima se ovom muzičaru postavljalo pitanje koliko je jugoslovenstvo poželjno, odnosno da li, čak, može predstavljati i opasnost. I u drugoj polovini osamdesetih godina, Bregović je eksplicitno odgovarao da je ideja jugoslovenstva izuzetno potrebna, neretko pominjući upravo albansko pitanje kao izuzetno važno. U knjizi *Bolja prošlost*, Petar Luković je zabeležio sledeći Bregovićev odgovor povodom zagovaranja jugoslovenstva:

„Ideja jugoslovenstva ne samo da je potrebna, ona je nužna. Kud ćemo s tom decom koja više nisu Hrvati ni Srbi ni Slovenci ni Albanci? [...]. Djeliti se po nacionalnosti je primitivno, to su ideje iz feudalnog doba, srednji vijek. Moguće je da mi to zagovaranje jugoslovenstva dođe glave, jer furam na to da budem popularan.“

Nadalje, Bregović je pominjao i situaciju na Kosovu, komentarišući kako se zbog toga čovek mora osećati „strašno tužno“. U okviru propagiranja jugoslovenstva, ovaj muzičar je nedvosmisleno jasno ukazivao na važnost inkorporiranja Albanaca u jugoslovensko društvo, s obzirom na to da je pominjao kako zna tu publiku, kako su oni „kao i svaki drugi narod“, te da nisu „ni bolji ni gori od dobrih i loših Srba ili dobrih i loših Hrvata“. Međutim, jedna promena jeste primetna u Bregovićevom diskursu. Za razliku od demagoškog poigravanja u izjavama u vezi sa *Kosovskom* u vreme kada je ona nastala, nekoliko godina kasnije, ovaj muzičar je eksplicitno istakao da je bio „tako radostan“ kada je pravio tu pesmu na albanskom, jer je „u tom trenutku mislio da je čas da naučimo tri riječi na albanskom, možda kad zapjevamo skupa da ćemo se negdje nać“. Nakon pitanja da li mu se ta želja ostvarila, Bregović je priznao da je bila u pitanju utopijska zamisao u koju je verovao, ali koja mu se nije ostvarila.

Muzika *Bijelog dugmeta* je, takođe, napustila ideal pevanja politički angažovane, ali, pri tom, jednostavne ljubavne pesme. Za razliku od *Kosovske*, na albumu *Pljuni i zapjevaj, moja Jugoslavijo* iz 1986. godine, pesma pod istim nazivom više ne donosi suptilno upozorenje kroz ljubavni diskurs niti molbu za rešavanje problema, već se himničnim tonom obraća, kako se u pesmi kaže „urlajući“, svojoj zemlji i poručuje joj da „ko ne sluša pjesmu, slušaće oluju“.

Bez obzira na sve moguće interpretacije kojima možemo podvrgnuti projekat angažovanja jugoslovenske popularne muzike u kontekstu nacionalističkih pitanja osamdesetih, sasvim je izvesno da je *Kosovska* ostala jedinstven pokušaj da se albanska kultura integriše u jugoslovensku. To zaista niko ni pre ni posle toga nije uradio (iako ova pesma nije i usamljeni pokušaj prevladavanja nacionalizama u Jugoslaviji niti je jedina politički provokativna u opusu ove grupe). Danas, u takozvanom postjugoslovenskom vremenu i prostoru, ili kako se još popularno naziva „region“, niko se toga ne bi ni dosetio, a čini se da to i ne bi toliko bilo važno. U istoriji muzike retko se može zabeležiti toliko emotivni i politički kapacitet muzike, kao i utopijsko uverenje da se muzikom može popraviti komplikovana politička situacija, koliki je imala jugoslovenska popularna muzika osamdesetih godina XX veka. Grupa koja se skoro od samih svojih početaka smatrala tipičnim jugoslovenskim kulturalnim fenomenom, a danas se naziva simbolom toga doba, mogla je sve, kako ističe Vesić, pa i da peva na albanskom. Stoga, da se vratim na pitanja sa početka teksta: iako su osamdesete bile doba krize, one su bile obeležene jednom specifičnom istorijskom pojavom – idealom da muzika može promeniti svet ili, barem, upozoriti na njegove probleme. Možda se upravo u ovome mogu pronaći neki od razloga, naizgled neobjašnjive, nostalgije za osamdesetim godinama.

Religija i identitet na Kosovu: istorijske i savremene prakse hodočašća

„Etnički identitet nije nešto nepromenljivo, a narodi i nacije nisu izolovani i odvojeni entiteti.“ Tek je nekoliko mesta u današnjoj Evropi gde ovakva izjava može biti kontroverzna u meri u kojoj to ona jeste na Kosovu. Ipak, nju je izrekao holandski kulturni antropolog Ger Dejzings (*Ger Duijzings*) u svojoj knjizi objavljenoj 2000. godine, upravo poučen iskustvom etnografskog rada sa religijskim zajednicama na Kosovu. Dejzingsova studija *Religija i identitet na Kosovu* pisana je na osnovu terenskih istraživanja koje je autor obavio početkom devedesetih godina XX veka, kada je Kosovo bilo pod čvrstom kontrolom režima u Beogradu, i mnoge pojave koje je u njoj opisao više ne postoje. Njegov rad, međutim, predstavlja trajno svedočanstvo o drugačijem Kosovu i o potrebi da se o ovom prostoru razmišlja izvan crno-belih slika o neprijateljstvu dve etničke zajednice. Istorija Kosova kao istorija „starih etničkih mržnji“, sukoba dve jasno omeđene zajednice koje razdvaja poreklo, jezik i religija, izgleda kao vrsta maskirne zavese koja sakriva složene i isprepletane procese koegzistencije i kretanja preko granica etničkih i verskih zajednica, bilo zahvaljujući trgovini i kulturnoj razmeni, bilo zahvaljujući verskom preobraćivanju. Ova drugačija slika govori o Kosovu kao o pluralističkom društvu u kojem su koegzistirale razne etničke grupe, u kojem su se govorili mnogi jezici i u kojem su bile zastupljene sve velike religije Balkana.

Polazište za proučavanje hibridnih etničkih i religijskih praksi na Kosovu mogu biti *hodočašća*. Pomalo apsurdno, iako su hodočašća događaji koji su čvrsto ukorenjeni u određenoj religiji i podrazumevaju veru u isceliteljske moći pojedinih svetitelja, na lokalnom nivou ona su, po pravilu, uvek obuhvatala pripadnike različitih religijskih zajednica, bilo da je reč o pojedincima koji su tragali za isceljenjem, bilo da je reč o ljudima koji su jednostavno želeli da budu deo značajnog godišnjeg okupljanja. Kada je, 1992. godine, Dejzings posetio selo Letnica u opštini Vitina na jugoistoku Kosova, zatekao je tek krhotine tradicionalnog velikog događaja koji je obično svake godine okupljao hiljade hodočasnika raznovrsne etničke i verske pripadnosti. Cilj hodočasnika bila je katolička bogomolja, bela crkva Gospe iz Letnice, religijski i kulturni centar kosovskih Hrvata. Međutim, u hodočašću nisu učestvovali samo hrvatski i albanski katolici, već i Romi koji su pretežno bili muslimani, ali i pravoslavni Srbi i muslimanski Albanci. Identitet kosovskih Hrvata se, po pravilu, vezivao za kolonije rudara i trgovaca koji su u srednjem veku dolazili na Kosovo sa prostora Dubrovnika i Dalmacije kako bi postali deo ovih privrednih aktivnosti, te koji su uživali zaštitu srednjovekovnih vladara na ovim prostorima. Međutim, kao što Dejzings zapaža, etnički i religijski identiteti na području Letnice su u toj meri propustni, nestabilni i promenljivi da se teško mogu objasniti isključivo migracijama koje su se navodno dogodile pre sedam vekova. Hodočašće u Letnici, i marjanski kult na kome je zasnovano, verovatno je počelo tek tokom XIX veka sa izgradnjom nove raskošne crkve 1866. godine i treba ga posmatrati u evropskom kontekstu konzervativne katoličke reakcije na moderne političke pokrete. Zanimljivo, u selima oko

* Srđan Atanasovski (1983) je naučni saradnik Muzikološkog instituta SANU. Od 2016. radi kao predavač na programu SIT Western Balkans: Peace and Conflict Studies. Radio je na dva međunarodna projekta: Figuring Out the Enemy (IFDT, Beograd) i City Sonic Ecology – Urban Soundscapes of Bern, Ljubljana and Belgrade (Univerzitet u Bernu). Nosilac je stipendija Austrijske agencije za međunarodnu saradnju u obrazovanju i nauci za doktorska i postdoktorska istraživanja. Objavio je niz naučnih radova i knjigu *Mapiranje Stare Srbije* (Beograd: XX vek, 2017). Knjiga je nastala je na osnovu doktorske disertacije „Muzičke prakse i proizvodnje nacionalne teritorije“ (mentor Tatjana Marković) koju je odbranio na Fakultetu muzičke umetnosti Univerziteta u Beogradu 2015. godine.

Letnice, pre svega u Stubli i Binaću, koja su bila mešovita katoličko-albanska, mogle su se naći zajednice takozvanih ljaramana (laramani), koji nisu ni katolici ni muslimani, već spoj to dvoje. Naime, mnogi Albanci u ovim selima prihvatili su islam tek početkom XVIII veka, ali je njihovo preobraćenje, po mišljenju albansko-katoličkih sveštenika, bilo samo nominalno: postavši takozvani „kriptokatolici“, oni su u javnoj sferi simulirali muslimanski identitet kako bi izbegli osmansko tlačenje, ali su u domenu kuće i porodice održavali nenarušen, ali tajni katolički identitet i religijske prakse. Kada se, 1845. godine, dvadeset-

Izvor: KoSSSeV

Slava u Manastiru Zočište

pet albanskih porodica iz Stuble, podstaknuti svojim katoličkim sveštenstvom, javno odreklo islama i preobrati u hrišćanstvo, oni su bili prognani u Anadoliju gde je tokom tri godine izgnanstva umrlo gotovo stotinu njih. U katoličkim narativima upamćeni su kao „Mučenici iz Stuble“. Međutim, Dejzings otkriva, u ovom delu Balkana i Kosova ništa nije onakvo kakvim se prikazuje, a pogotovu ne etnički i religijski identiteti. Uvidom u istorijske izvore, ovaj holandski antropolog zaključuje da narativ o kriptokatoličanstvu u Letnici zapravo nije bila živa sačuvana praksa, već da je nastao kao konstrukt katoličke crkve, putem koga je ona pokušavala da redefiniše identitet ljudi koji su imali neodređeno osećanje verske pripadnosti i da opravda politiku katoličke ekspanzije. Situaciju dodatno komplikuje činjenica da su mnogi katolici iz ovih sela, koji su se izjašnjavali kao Hrvati i tokom XX veka, pak, govorili albanski jezik, nosili albansku nošnju, poštovali patrijarhalne običaje i održavali bračne veze sa Albancima. Konačno, Dejzings je sam bio svedok, čini se, poslednjeg poglavlja u istoriji kosovskih Hrvata – pod pritiskom nacionalističke srpske politike s jedne strane, te novoformljene veze katoličke crkve i nezavisne hrvatske države s druge, skoro svi kosovski Hrvati, njih više od 2.200, emigrirali su 1992. i 1993. godine u Hrvatsku, u okviru deset konvoja autobusa, naselevši se pod zaštitom tamošnje države u područje Zapadne Slavonije, u sela i u domove opustošene ratom iz kojih su neposredno pre toga izbegli Srbi.

Pravoslavna hrišćanska svetilišta na Kosovu su, takođe, privlačila i nepravoslavne hodočasnike – Gračanicu, Zočište, Devič, Visoke Dečane, ali i manastir Ostrog u Crnoj Gori, su posećivali i muslimani sa Kosova. Mnogi od ovih manastira su na kraju XX veka postali važni za narative srpskog nacionalizma, te je mešoviti karakter ovih hodočašća još više začuđujući. U manastiru Gračanica, koji proslavlja dan Uspenja Bogorodice kao svoj praznik, veliki broj muslimana-Roma zaposedao je manastirsko zemljište i proslavljao praznik zajedno sa srpskim hodočascima. Među njima je bilo bolesnika i neplodnih ili trudnih žena, koje su obično dolazile u pratnji članova svoje porodice i provodile noć u porti manastira, verujući da će to ubrzati njihov oporavak ili pomoći im da zatrudne. Većinu prisutnih, međutim, privlačila je i mogućnost da lepo provedu vreme – okolne kafane su nudile živu muziku i prostor za ples, a trgovci su prostor izvan zidina manastira pretvarali u svojevrzni improvizovani vašar. Manastir Zočište, nadomak Orahovca, potiče iz srednjeg veka i veruje se da ovo svetilište posebno pomaže u slučajevima očnih bolesti i mentalnih i psihosomatskih poremećaja. Manastirska crkva je posvećena Svetim Vračima, svecima-isceliteljima Kozmi i Damjanu, ali za razliku od gračaničke, predstavlja vrlo jednostavnu i skromnu građevinu. Do kasnih osamdesetih godina dvadesetog veka mnogi muslimanski Albanci iz Zočišta, kao i iz obližnjeg Orahovca, dolazili su u manastir na prateće svetkovine sabora koji se održavao svake

godine 14. jula, pa su povremeno čak i brojčano nadmašivali Srbe. Porast srpskog nacionalizma i dolazak Slobodana Miloševića na vlast u Srbiji, ukidanje autonomije na Kosovu, te nasilno gušenje demonstracija 1989. godine u samom Orahovcu (gde su ranije etnički odnosi bili sasvim skladni), dovelo je do sve većeg nepoverenja između Albanaca i Srba i okončalo je ovo „mešovito“ hodočašće. Na svetkovini 1991. godine, Dejzings je zabeležio samo nekoliko starih i vrlo bolesnih Albanaca koji su se potrudili da dođu u Zočište u potrazi za isceljenjem, zajedno sa ponešto muslimana-Roma, slovenskih muslimana, te Turcima iz Prizrena, koji su se takođe pridružili saboru. Za vreme sabora 1991. godine, slika u manastiru Zočište nalikovala je saboru u Gračanici: blizu ulaska u manastirsku portu Romi su prodavali hranu i igračke i priređivali jednostavne i improvizovane vašarske predstave, dok je unutar zidina radila kafana na otvorenom koju je vodila srpska omladina iz sela. Hodočasnici su ulazili u crkvu i spuštali se na kolena ispod oltara, neretko i ležali ispod njega tokom noći i u vreme pojanja sveštenika, verujući da će tako biti najviše izloženi isceljujućoj milosti svetaca. Međutim, nacionalizam je sve više uzimao svoj danak i sabor u Zočištu poprimao je nova značenja i pretvarao se u demonstraciju srpskog prisustva u tom delu Kosova: srpski trgovci u porti prodavali su plakate i značke sa likovima srpskih nacionalista-političara, poput Vuka Draškovića, Slobodana Miloševića i Vojislava Šešelja, srpske zastavice i četnička obeležja, dok su se u kafani puštale četničke pesme, a srpske snage su područje nadletale vojnim avionima. U čudnom susretu dva sunarodnika, Srbin koji je došao iz Prizrena optužio je lokalnog seljaka da je „albanski špijun“ jer mu se učinilo da je njegov dijalekat srpskog jezika zapravo albanski, što ilustruje paranoju koju su Srbi sa Kosova imali prema svima koji nisu „jedan od njih“.

Manastir Zočište zauzela je Oslobođilačka vojska Kosova 1998. godine, a zatim je, 1999. godine, crkva bila minirana i uništena. Kao i druge složene religijske prakse i hodočašća, koja su decenijama odolevala sistemu nacionalizma i njegovih simplifikovanih apropijacija, i hodočašće u Zočište je naposljetku bilo obustavljeno. Manastir je obnovljen 2004. godine, uz vernu rekonstrukciju porušene crkve. Prakse hodočašća danas ponovo postoje u manastiru Zočište. U njega, međutim, više ne dolaze lokalni stanovnici svih veroispovesti već, pre svega, Srbi iz Beograda, koji svakog meseca posećuju Kosovo obilazeći najznačajnije manastire Srpske pravoslavne crkve. Ovo hodočasničko putovanje, na kom sam i lično učestvovao 2011. godine u svrhe etnografskog istraživanja, imaju sasvim drugačiji karakter u odnosu na tradicionalna mešovita kosovska hodočašća koja su etničke i nacionalne identitete stavljala u drugi plan. Organizovana od strane privatnih inicijativa iz Beograda, a pod blagoslovom Srpske pravoslavne crkve, ova hodočašća sasvim jasno spajaju nacionalni srpski identitet i religijske pravoslavne prakse u jednu jedinstvenu celinu. Savremeni „hodočasnici“ na Kosovu provode jedan vikend, putuju autobusima koji ih voze od jednog do drugog manastira gde nailaze na topao prijem monaha i monahinja, a noć po pravilu provode u domovima Srba u Velikoj Hoći ili Orahovcu. Međutim, oni ne posećuju samo mesta vezana za svoju religiju, već i mesta komemoracije nacije, poput spomenika na Gazimestanu, i na taj način u potpunosti postojećuju pripadnost naciji i pripadnost religiji. Za razliku od tradicionalnih hodočašća, koja su uvek bila ukorenjena u lokalne prilike i demografsku sliku regije, ove prakse hodočašća svojim učesnicima pružaju potpuno fabrikovanu sliku realnosti: „hodočasnici“ je, naime, od strane organizatora puta zabranjeno da komuniciraju sa Albancima, a u autobusima koji ih prevoze kroz Kosovo i nazad za Beograd slušaju duhovnu pravoslavnu muziku i patriotske narodne pesme. Na taj način, ove savremene prakse srpskih hodočašća na Kosovu predstavljaju poslednju fazu „nacionalizacije“ hodočašća kao nečega što je tradicionalno bilo lokalno i što se formiralo „odozdo“. S pravom se može tvrditi da hodočašća, koja su nekad bila prakse susretanja različitih zajednica, danas te iste zajednice razdvajaju i produbljuju jaz koji stoji između njih.

Imajući u vidu drugačiju istoriju Kosova, ovaj konačni epilog u procesu građenja nacija nije nešto sa čim se možemo pomiriti; u tom smilu nadu budi svedočanstvo igumana manastira Zočište iz 2015. godine da ovu bogomolju ponovo posećuje i lokalno albansko stanovništvo. Zapravo, u istoriji Kosova nijedna od granica između zajednica, koja nam se danas čini kao nepromenljiva i stalna, nije bila nepropusna i menjala se tokom istorije: učenjem jezika, promenom religije i običaja, bilo je moguće pomeriti i prekoračiti granice etničkih zajednica. Kosovari su to, tokom vekova, neprestano i činili, te se može zaključiti da su današnje etničke afilijacije mnogo više rezultat kulturnih i istorijskih procesa nego „biološkog porekla“. Imajući u vidu u kojoj meri se etnicitet na Kosovu zloupotrebljava u savremene političke svrhe, ovakav zaključak je možda jedan od najradikalnijih (i najkorisnijih) koji nauka može ponuditi kosovskoj zajednici i regionu.

Sledite nas: susreti žena Srbije i Kosova

Prvi susreti žena Srbije i Kosova počeli su bojažljivo i sporadično pre pet godina. Sastanci su najpre organizovani van Srbije i Kosova uz podršku misije OEBS-a. Danas su ti susreti znatno učestaliji i neposredniji i, sve češće, uključuju međusobne posete Beogradu i Prištini. Njihovi razgovori motivisani su stavom da vlade mogu da sklapaju mirovne ugovore, ali da mir suštinski zavisi samo oni kojih se te odluke direktno tiču:

„Vlade mogu da sklapaju sporazumne ugovore, mirovne, kakve god hoćete ... ali samo ljudi tamo gde žive mogu stvarno da naprave mir.“⁶ (Gordana Čomić)

U ovim razgovorima učestvuju narodne poslanice, novinarka, predstavnice organizacija civilnog društva i profesorke univerziteta. Prvi susret uticajnih žena Srbije i Kosova dogodio se u januaru 2012. godine u Budvi, zbog čega je ova inicijativa dobila naziv *Budvanski proces*. Kasnije je taj naziv promenjen u *Sledite nas*, po istoimenom filmu koji je snimljen kako bi se šira javnost upoznala sa ovim susretima i njihovim rezultatima.⁷ Film dokumentuje njihove susrete, prve utiske i očekivanja učesnica. Žene u filmu govore o tome šta ih je motivisalo da započnu međusobni dijalog i zašto ovu inicijativu smatraju važnom. Naziv filma, koji su preuzeli i ovi susreti, šalje važnu poruku i predstavlja jednu od ključnih misija žena koje učestvuju u ovim razgovorima.

Kroz aktivnosti unapređenja mira, pomirenja i tolerancije, ove žene teže da postanu uzor ostalim članovima svojih zajednica, a pre svega mlađim generacijama. Najvažniji cilj susreta je uspostavljanje direktne komunikacije i izgradnja poverenja među uticajnim ženama Srbije i Kosova. Kroz ovu inicijativu, mnoge učesnice su razvile lične i profesionalne kontakte što im omogućava da razmenjuju iskustva i znanja i razviju zajedničke aktivnosti i van formalnih sastanaka u okviru inicijative. Njihovi sastanci su fokusirani, pre svega, na poboljšanje položaja i prava žena u ekonomiji, politici, obrazovanju, medijima i javnom životu.

Ne žrtve, već aktivne učesnice procesa izgradnje mira i pomirenja

Ovi susreti nose dve snažne poruke. Prvo, žene Srbije i Kosova ne pristaju da budu tretirane isključivo kao žrtve, već kao aktivne, zainteresovane i sposobne učesnice procesa izgradnje mira i pomirenja. Zločini počinjeni nad ženama i decom u ratu, kao i strašne socijalne i ekonomske posledice rata po žene, često se u pregovorima koriste kao argumenti protiv suprotne strane, dok ti isti akteri, nakon prekida konflikta, žene i dalje marginalizuju i isključuju. Pitanje prava i položaja žena u društvu je retko deo agende mirovnih sporazuma i procesa pomirenja. Kako muškarci dominiraju ovim procesima, ženske perspektive i razmišljanja se retko čuju, a još ređe uzimaju u obzir prilikom donošenja odluka.⁸ Čak i kada su uključene, od žena se očekuje da slede muški način razmišljanja i da prate odluke svojih partijskih lidera umesto da kandiduju teme koje one smatraju važnim. Žene koje su se uključile u inicijativu *Sledite nas* smatraju da je uključivanje žena ključno za uspeh bilo kog procesa izgradnje mira. Ako je polovina populacije isključena, nemoguće je očekivati suštinsko pomirenje i normalizaciju odnosa.

Drugo, sastanci u okviru ove inicijative svedoče ne samo o značaju uključivanja žena, već i o tome koliko direktni kontakti i komunikacija doprinose smanjenju među-

* Jelena Lončar je docentkinja na Fakultetu političkih nauka u Beogradu. Doktorat iz oblasti političkih nauka radila je na Univerzitetu u Jorku. Bavi se etničkim odnosima, manjinama i njihovom političkom reprezentacijom.

6 <http://www.osce.org/serbia/159091>

7 https://youtu.be/Y3_Ze29IwBU

8 Pankhurst, D. (2003). The 'sex war' and other wars: Towards a feminist approach to peace building. *Development in Practice* 13(2-3), str. 154-177.

Učesnice inicijative "Sledite nas"

etničke distance i većem razumevanju. Poslanica kosovske skupštine, Teuta Sahatqia (*Teuta Sahatqia*), ističe da je na samom početku bilo i „poluilegalnih susreta“ zbog bojazni kako će njihovi susreti biti prihvaćeni.⁹ Od 2012. do 2015. godine njihovi sastanci su se mahom odvijali van dometa javnosti. Ćutanje o ovim sastancima govori o dubini jaza između Srba i Albanaca, strahu od reakcija javnosti, ali i hrabrosti ovih žena da, uprkos takvim uslovima i velikom nerazumevanju, započnu razgovore. Sumnjičavost, nelagodnost, neizvesnost su reči kojima učesnice najčešće opisuju prvo viđanje:

*„Kada smo se prvi put srele, bile smo sumnjičave, nismo znale šta da očekujemo. Shvatile smo međutim da je ovaj proces važan i da treba da nastavimo da ga usmeravamo na pitanja koja se tiču svih nas, pitanja koja su nam zaista bitna i koja nas povezuju.“*¹⁰ (Blerta Deliu Kodra)

Njihovo iskustvo već nakon prvog dana ipak govori o značaju ovih susreta i blagotvornom učinku otvorenih razgovora. Narodna poslanica u Skupštini Srbije, Dubravka Filipovski, ističe da je kroz ovu inicijativu „uspela da prevaziđe početnu nelagodnost i istraje u svojoj želji da dijalog među ženama bude nastavljen“.¹¹ I ranija istraživanja u kojima su učestvovali Srbi i Albanci sa Kosova potvrđuju da direktni kontakti i upoznavanje pripadnika druge etničke grupe mnogo više doprinose smanjenju međuetničke distance nego drugi faktori poput obrazovanja ili ekonomskog statusa.¹²

Za razliku od zvaničnih pregovora dve vlade koji su, u velikoj meri, okrenuti ka prošlosti, ključ uspeha njihovih razgovora leži u usmerenosti na zajedničku budućnost:

*„Mi smo se dobrovoljno srele da proverimo, testiramo i vidimo da li možemo da razgovaramo. Imale smo mogućnost da biramo da li ćemo nastaviti sa interpretacijama, poput onih „ko je šta užasno uradio kome, kada i zašto“ ili da probamo da razgovaramo o tome kakav život će naša deca i unuci imati narednih decenija, i da pokušamo da izbegnemo da bude isti kao naš.“*¹³ (Gordana Čomić)

9 <http://vesti-online.org/skandal-na-sastanku-srpskih-i-kosovskih-poslanica/515/>

10 <http://www.osce.org/serbia/290301>

11 <http://caglas.rs/zene-iz-srbije-i-sa-kosova-politika-pomirenja-i-saradnje/>;
<https://www.vesti.rs/Kosovo/Politicarke-sa-Kosova-i-iz-Srbije-saradjuju.html>

12 Jović, N. (2015). Istraživanje etničke distance na Kosovu. u: Teokarević J, Baliqi B. i Surlić S. (ur). *Perspektive multietničkog društva na Kosovu*. Beograd: YIHR, str. 9-19.

13 <https://europeanwesternbalkans.com/2015/07/06/belgrade-pristina-dialogue-a-tale-of-two-cities/>

Zbog toga se na svojim sastancima fokusiraju na tačke spajanja, a ne razdvajanja: „*Tokom prvog dana sastanka bilo je više gledanja nego razgovora, svi smo u glavi imali slike nasilja, slike iz naše skorije istorije, slike loših politika zbog kojih su obe države trpele. Ali na kraju prvog dana smo shvatile da imamo stvarne probleme u porodici i društvu i da delimo te probleme. Drugi sastanak je već počeo sasvim drugačije. Počele smo da razgovaramo mnogo otvorenije, dok smo na trećem sastanku dogovorile agendu za saradnju na višem nivou.*“¹⁴ (Teuta Sahatćia)

Kako ističe poslanica kosovske skupštine, Teuta Sahatćia, dijalog je postao moguć i koristan za obe strane kada su shvatile da ih spajaju zajednički problemi, poput nedovoljnog učešća žena u politici, njihovog marginalizovanog položaja u političkim strankama, diskriminacije žena u ekonomiji i medijima. Čak i kada formalno imaju prava, ta prava se ne ostvaruju. Ista kulturološka matrica i slični uslovi života žena daju dodatni smisao međusobnom dijalogu i zajedničkoj borbi za svoja prava.

Nakon početne nelagodnosti i susreta van dometa javnosti, njihovi susreti su sada već prerasli u konkretne inicijative, poput podsticanja ženskog preduzetništva i organizovanja Akademije mladih. Akademija mladih se, pod pokroviteljstvom inicijative *Sledite nas*, organizuje redovno od 2015. godine. Ona okuplja mlade žene iz srbijanskog i kosovskog društva, kako bi se razmenila iskustva i razgovaralo na teme međuetničkog dijaloga i pomirenja. Kroz ovu školu, članice inicijative *Sledite nas* prenose svoja iskustva i misiju na mlađe generacije u cilju proširenja dijaloga i izvan ove mreže i kako bi se dva društva dodatno približila.

Politička dimenzija susreta: solidarnost i konstruktivnost

Važno je istaći da su narodne poslanice i uticajne žene Srbije i Kosova, uz podršku OEBS-a, započele proces međusobnih razgovora još pre nego što su počeli zvanični pregovori dve Vlade u cilju normalizacije odnosa. Ipak, i pored svih uspeha koje ovakvi razgovori donose za budućnost međuetničkih odnosa u regionu, njihov glas se retko čuje, kako u međunarodnim pregovorima oko budućnosti Kosova, tako i u zvaničnim pregovorima između dve Vlade. Članica mreže kosovskih organizacija žena sa sela ističe: „Mi žene nikad do sada nismo bile toliko marginalizovane koliko od strane međunarodne zajednice. Nikad se nismo osećale toliko odbačenima kao sada“.¹⁵

Celokupan proces briselskih pregovora obeležen je manjkom transparentnosti, što omogućava političarima da svojim interpretacijama srpsko-albanskih odnosa i međusobnih pregovora oblikuju stavove javnosti. Dok, s jedne strane, ovi pregovori u značajnoj meri doprinose normalizaciji odnosa između Beograda i Prištine, s druge strane, isključenost žena, manjina, organizacija civilnog društva, medija i drugih zainteresovanih aktera iz čitavog procesa umanjuje legitimitet ovih pregovora i mogućnost da se različiti interesi i perspektive uzmu u obzir.

Odvijanje sastanaka u okviru inicijative *Sledite nas* na marginama, umesto u središtu donošenja političkih odluka, dodatno potvrđuje marginalizovanu poziciju žena u oba društva. Uvreženo je mišljenje da su žene spremnije na kompromise od muškaraca, više orijentisane ka nenasilju i brizi o celini, ali da nisu sposobne da donose bitne političke odluke. Njima je zbog toga dat prostor da razgovaraju, ali ne i da odlučuju. One mogu da razgovaraju o onom što su „ženske“ teme, ali ne i da donose odluke koje se tiču celog društva. Uprkos otvorenosti za koju se zalažu, same ističu da postoje teme o kojima ne mogu da razgovaraju, a one se uglavnom tiču zvanične politike stranaka i vlada iz

¹⁴ <http://www.osce.org/serbia/159091>

¹⁵ Prema Chinkin, C. and H. Charlesworth (2006). Building Women into Peace: the international legal framework. *Third World Quarterly* 27(5) 937-957, str. 942.

kojih učesnice dolaze (Valdete Idrizi).¹⁶ Pored toga što im nije dozvoljeno da odstupaju od zvanične politike svojih stranaka i vlada, dnevno-politički događaji, poput izbora na Kosovu i u Srbiji ili pregovora u Briselu, utiču i određuju i njihovu dinamiku viđanja.¹⁷

Ipak, njihovi susreti imaju političku dimenziju iako ne donose formalne sporazume i ne razgovaraju o dnevno-političkim temama: „Ovde smo jer verujemo da možemo da menjamo stvari. Naše prisustvo pokazuje da budućnost može da bude drugačija, bolja i naša“ (Jeta Krasnići, Demokratski institut Kosova);¹⁸ „One šalju poruku mira i pomirenja i veruju da je promena narativa moguća“ (Kathrin Gabriel, OEBS).¹⁹

Ekonomsko osnaživanje žena, razmene profesora i studenata beogradskog i prištinskog univerziteta i slične inicijative koje ove žene pokreću, mogu značajno da doprinesu izgradnji poverenja i utiču na svakodnevni život i stavove građana. Konačno, ova inicijativa se nameće kao kritika i alternativa muškom načinu donošenja odluka i nudi drugačiji model vođenja politike: „Prva reč koja mi pada na pamet kada govorimo o promenama koje žene donose u politici je konstruktivnost zato što u Srbiji još uvek prolazi samo taj muški način razmišljanja i ponašanja“ (Marija Obradović). Žene Srbije i Kosova zbog toga nude politiku koja se zasniva na solidarnosti, umesto netrpeljivosti, i na međusobnim razgovorima, umesto držanja govora.

16 <http://caglas.rs/zene-iz-srbije-i-sa-kosova-politika-pomirenja-i-saradnje/>

17 <http://caglas.rs/zene-iz-srbije-i-sa-kosova-politika-pomirenja-i-saradnje/>

18 <http://www.osce.org/serbia/290301>

19 <http://www.osce.org/serbia/290301>

O Petritu Imamiju, intelektualcu u mračnim vremenima - ili demistifikacija obmana

O Petritu Imamiju sam čuo još za vreme studija, ali sam sa njim počeo da se družim krajem devedesetih godina prošlog veka, kada sam često bio gost u njegovom stanu na Voždovcu, u ulici Triše Kaclerovića.

Razgovarali smo satima o raznim temama iz politike, kulture, istorije, jezika, umetnosti..., o kojima je on znao puno, a i ono što nije znao dopunjavao je i potvrđivao tokom razgovora. Bio je pravi erudita, inteligentan, kulturnan, iskren, vaspitan, gostoprимljiv, prijatan, srdačan, sa visokim profesionalnim i intelektualnim integritetom. Rečju, bilo je zadovoljstvo, privilegija i škola biti i razgovarati s njim: vrhunski poznavalac političkih i kulturnih tokova i istorijskih događaja u Srbiji, Kosovu, Albaniji i na celom jugoslovenskom prostoru, odličan znalac svoje profesije profesora dramaturgije na Fakultetu dramskih umetnosti, veliki poznavalac leksikona albanskog i srpskohrvatskog jezika, neumoran i dosledan istraživač arhiva grada Beograda, čovek sa puno prijatelja raznih profesija i dobi...

Mada po vokaciji stručnjak dramaturgije, Petrit je skoro jednako poznao i političke i kulturne tokove, a naročito istoriju albanskog i srpskog naroda, od davnih vremena do današnjih dana. Posedovao je veliko znanje o Albancima u Beogradu, od kraja XIX veka naovamo, čak je imao i kopije prvih brojeva lista „Albanija“, izdatih u Beogradu od strane jednog albanskog trgovca, na albanskom jeziku i na ćirilicom pismu. Raspolagao je ogromnom literaturom o ovim pitanjima nasleđenom od oca, ali i obiljem informacija izvučenim iz arhiva i sa raznih sastanaka i razgovora sa različitim ličnostima, posebno učesnicima i rukovodiocima NOB-a, političarima, istoričarima, novinarima, rediteljima, glumcima..., i svaku stvar je pedantno zapisivao i dobro analizirao. Zbog toga nije bilo lako raspravljati sa takvim čovekom enciklopedijskog znanja, ali veoma jednostavnim i nenametljivim. Čak je imao jednu veliku manu – nikada se nije deklarirao u medijima o pitanjima koja je poznao i nije nikada pristao da daje intervju, ili da učestvuje na promocijama svojih knjiga, naročito antologijske knjige *Srbi i Albanci kroz vekove*.

Sećam se činjenice da je Petrit, dok sam radio u albanskoj redakciji Radio Jugoslavije, početkom osamdesetih godina, bio taj koji nam je rešavao dileme oko neke nepoznate reči tokom prevođenja i to je činio bez pogovora. Takođe, imao je veoma bliske odnose sa svojim studentima, zbog čega je i svoj stan često pretvarao u boravište u koje su studenti dolazili na konsultacije i po savete.

Petrit Imami je rođen 11. septembra 1945. godine u Prizrenu. Zbog potrebe za prevodiocima s albanskog jezika, njegova porodica se s Kosova već u novembru te godine preselila u Beograd. Otac Sitki Imami, rodnom iz Đakovice, radio je kao prevodilac u emisijama na albanskom jeziku, u Programu za inostranstvo Radio Beograda. On je pripadao prvoj generaciji albanskih književnika na Kosovu, koja je 1945. godine stekla mogućnost da piše i objavljuje na maternjem jeziku. Bio je saradnik na srpskohrvatsko-al-

* Fahri Musliu (1948) je novinar i publicista. Studirao je novinarstvo u Beogradu, iz koga je 38 godina bio dopisnik za medije na albanskom jeziku na Kosovu (Rilindja, Bujku, Zëri i Radiotelevizija Kosovo - RTK), kao i dugogodišnji dopisnik Glasa Amerike i BBC-a. Pisao je za brojne medije na srpskohrvatskom jeziku (*Borba, Naša borba, Vjesnik, Danas*). Nekoliko godina piše za portal TV Al Jazeera Balkans. Napisao je nekoliko dokumentarnih knjiga na albanskom i srpskohrvatskom jeziku, uključujući i obimnu monografiju *Bekim Fehmiu*.

banskom i albansko-srpskohrvatskom rečniku u izdanju Albanološkog instituta u Prištini. Petritova majka, Matilda Ale-Imami, domaćica, po nacionalnosti je bila Mađarica i rano je umrla, pa Petrit ostaje pod starateljstvom oca koji se nikada više nije ženio. Od oca je nasledio kult rada, vaspitanje, opštu kulturu, poštovanje, odgovornost, kao i veoma bogatu biblioteku. Petrit je živeo u Beogradu do kraja svog života, 30. maja 2019. godine, gde je i kremiran. Bio je oženjen sa dr Nailje Malja-Imami, docentkinjom na Katedri za albanologiju Filološkog fakulteta u Beogradu i imaju sina Aurelja.

Petrit se školovao na srpskohrvatskom jeziku i nakon gimnazije upisuje Fakultet političkih nauka, po želji svoga oca, ali nakon prve godine napušta taj fakultet i upisuje dramaturgiju na Fakultetu za pozorište, film i televiziju (danas Fakultet dramskih umetnosti), gde i diplomira 1974. godine. On pripada zlatnoj generaciji albanskih studenata koji su u velikom broju studirali na raznim fakultetima Beogradskog univerziteta.

Radio je kao dramaturg na Televiziji Priština 70-ih godina prošlog veka, a saradivao je na velikom broju televizijskih drama i dokumentarnih emisija koje su snimane na TV Priština. Ističe se kao autor scenarija za televizijsku seriju i igrani film *Vetar i hrast* (1979) i *Nabujala reka*, u produkciji TV Prištine i „Kosovo filma“, rađenim po motivima istoimenih romana albanskog književnika i političara, Sinana Hasanija. Nagrađen je Zlatnom arenom za scenario na Pulsom festivalu 1979. godine. Kao dramaturg saradivao je i na jednom broju TV drama i dokumentarnih emisija koje je snimila TV Priština. Sedamdesetih godina prošlog veka objavljivao je stručne članke i kritike o filmu u kosovskom listu za književnost i kulturu *Fjala*. Kao honorarni stručni saradnik, angažovan je 1978. na Akademiji za pozorište, film i televiziju, na predmetu Filmski i TV scenario, gde je potom radio do penzionisanja 2012. godine, a tokom tog perioda, u dva mandata, bio je i šef katedre.

Za potrebe nastave, za predmet filmski i TV scenario, priredio je hrestomatiju *Filmski scenario u teoriji i praksi I-II* (1978, 1983), u izdanju Univerziteta umetnosti u Beogradu. Objavio je *Filmski i TV englesko-srpski rečnik* (NNK, 2002), *Beogradski frajerski rečnik* (NNK, 2000, 2003, 2007), jedini takve vrste u Srbiji i *Dramaturgiju igranog filma* (NNK, 2011). Bio je član redakcije i autor preko 200 odrednica *Leksikona filmskih i TV pojmova I-II* (1993, 1997), u izdanju Univerziteta umetnosti i „Naučne knjige“ u Beogradu. Stručne članke o filmskoj dramaturgiji objavljivao je u „Zborniku Fakulteta dramskih umetnosti“ i u drugim časopisima. Knjiga *Origjina e fjalëve në gjuhën shqipe (Poreklo reči u albanskom jeziku)* štampana je u Prištini 2011. godine, u izdanju Buzukua.

Bez sumnje, remek delo Petritovog angažmana i istraživanja je trotomna knjiga *Srbi i Albanci kroz vekove*, koja je objavljena na srpskom i albanskom jeziku, od strane izdavačke kuće „Samizdat“ u Beogradu. Jedna briljantna studija, objektivna i faktografska,

Petrit Imami (1945-2019)

lišena svakog nacionalističkog tereta i predrasuda, propagande ili jednostranosti, kakva ne postoji do dana današnjeg u srpskoj i albanskoj historiografiji, što dokazuje vrhunsko i duboko poznavanje odnosa između ova dva naroda. U vezi priprema ove knjige Petrit daje svoje razloge: „*Potreba da napišem knjigu ‘Srbi i Albanci kroz vekove’, nastala je u meni iz duboke pobude da se suočim sa istorijom ova dva naroda koji žive u susedstvu preko hiljadu godina. Zanimalo me je da spoznam njihove odnose: kakvi su bili, šta ih je zbližavalo i šta ih je udaljavalo jedne od drugih, šta ih je dovodilo do prijateljstava i do neprijateljstava. Nastojao sam da obuhvatim unutrašnje i spoljne tokove u istorijskoj vertikali koji su uticali na postupke njihovih pripadnika, vođa i običnih ljudi. Da se upustim u to najviše su uticali događaji osamdesetih godina prošlog veka, kada je počelo razgrađivanje i urušavanje socijalističke Jugoslavije.*“

Tom studijom on je želio da demistifikuje stereotipe srpske književnosti i istorije koje su, početkom XX veka, Albance uglavnom pominjale kao „necivilizovan narod“. Takvu sliku o njima stvorila je antialbanska politika i propaganda vladajućih režima, a tome su podlegli i neki poznati pisci. Petrit kaže da je najbolji primer za to lirska pesma „Simonida“ (1907) Milana Rakića koji je o njenim „iskopanim očima“, na istoimenoj fresci u manastiru Gračanica, ispevao stih: „Arbanas ti je nožem izbo oči“, mada su, zapravo, oči na ovoj i drugim freskama izgulili vremenom pravoslavni hrišćani koji su verovali da je prah sa ovh svetačkih fresaka lekovit. Za razliku od Milana Rakića, kazao je Petrit, o Albancima su u XIX veku vrlo pozitivno pisali njegov otac Mita Rakić, pisac i političar, kao i njegov deda po majci, poznati istoriograf Milan Đ. Milićević. „*Zbog toga sam zaronio u knjige, stručne časopise, dnevne novine, nedeljnike, mesečnike u bibliotekama, u Narodnoj i Univerzitetskoj u Beogradu, Matice srpske u Novom Sadu i Srpske akademije nauka i umetnosti. Tragao sam za odgovorima i podacima o pojedinim temama i ličnostima po raznim arhivama, najviše u Državnom arhivu Srbije i Centralnom arhivu SANU-a. Držao sam se novinarskog načela da nije strašno ako novinar ne zna nešto, već je strašno ako novinar ne zna ko zna i naučio sam stvari o kojima do tada nisam imao pojma*“, kaže on.

Prvi rukopis, naslovljen „Srpsko-albanski kulturni odnosi“, Petrit je objavio 1998. godine u nezavisnom listu *Danas*, kao feljton u 19 nastavaka koji je imao veliki odjek kod čitalaca. Zbog toga mu je direktor Radija B92, Veran Matić, kao izdavač, ponudio da ovaj rukopis objavi kao knjigu pod istim naslovom, što je i učinjeno, ali se dogodilo da je tadašnja policija režima Slobodana Miloševića upala u prostorije radija i uništila ceo tiraž. Nakon demokratskih promena u Srbiji, oktobra 2000. godine, Matić je odlučio da objavi knjigu, ali dopunjenu sa više materijala o političkim odnosima. Zbog toga, Petrit kaže da je brzo radio na proširenju rukopisa i knjiga je izišla iz štampe krajem te godine, ali je uvideo da se potkralo puno grešaka. „*Ali nakon 16 godina, s različitim intenzitetom, nastavio sam da u širokom spektru dalje proučavam srpsko-albanske odnose, bez žurbe, i cilj je bio demistifikacija uvreženih istorijskih zabluda. Plodovi tog rada nalaze se unutar korica tri toma ove knjige koja nosi naslov ‘Srbi i Albanci kroz vekove’, a koja se završava proglašenjem nezavisnosti Kosova.*“

„*Petritova knjiga ‘Srbi i Albanci kroz vekove’ je jedina te vrste na srpskom i albanskom jeziku koja na objektivnan, nepristrasan način i s argumentima, tretira vekovne odnose između dva naroda. Taj prilaz autora čini posebnim i dokazuje da se knjige mogu pisati drugačije, bez predrasuda, potcenjivanja, poniženja, bez etiketa, omalovažanja i mržnje, i one mogu poslužiti da se ljudi i narodi bolje razumeju i lakše mogu prevazići nespornizume i izgraditi poverenje i poštovanje*“, napisao je književnik i drmaturg, Filip David, u recenziji knjige.

Na taj način je Petrit razbio sve predrasude i opterećenja koja postoje kod istoričara i intelektualaca na obe strane. On je primer pravog intelektualca u mračnim vremenima. Radio je ono što je najbolje znao i umeo i to je radio na najbolji mogući način. Tražio je veze koje spajaju, a ne one koje razdvajaju. Zato se slobodno može reći da je Petrit

svojim životom i delom, kao pravi intelektualac koji se stalno bori za istinu, postavio temelje za bolje upoznavanje ova dva naroda u današnje i buduća vremena i zbog toga zaslužuje veliko poštovanje srpskog i albanskog naroda.

Izdavač, Veran Matić, ističe: „*Bez sumnje se može reći da su 'Srbi i Albanci kroz vekove' Petritovo životno delo, ali i životno delo svih nas koji nastojimo da upoznamo jedni druge, da naučimo nešto više o odnosima Srba i Albanaca od trenutka kada su se prvi put susreli do današnjih dana. Pisao je Petrit svaku od ovih knjiga ništa ne prećutkujući, bez samocenzure, dopunjavajući svoj tekst iz najrazličitijih izvora, nastojeći da predoči faktografiju sa svake strane, bez nametanja zaključaka*“.

Petrit je teško podneo nacionalističko ludilo, mržnju, sukobe, rat i zla koji su se dogodili poslednjih decenija prošlog veka na prostorima bivše Jugoslavije, a posebno zbog zločina na Kosovu, što ga je izjedalo iznutra. Međutim, to ga je nateralo i motivisalo da radi intenzivno i bez predaha na pisanju svoga dela koje će svojim sadržajem, objektivnošću, sveobuhvatnošću i kompetentnošću, biti osnova na kojoj je moguće i neophodno graditi odnose između dva naroda na bogatom nasleđu, kao da je stalno želeo da dokaže da nismo toliko loši kao ljudi, kao što sami stvaramo predstavu o nama kroz nasilje i mržnju.

Nasleđe Petrita Imamija, njegova arhiva, rukopisi, dovršena i nedovršena dela, su zajednički. Zato bi i Srbi i Albanci morali to nasleđe da iskoriste na najbolji mogući način sa ciljem da se ispune plemenita nastojanja koja je on uložio u naše odnose.

KADA SU SE VOLELI SRBI I ALBANCI

Izdavač:

Evropski pokret u Srbiji
Kralja Milana 31/II, Beograd
Tel: 011/ 3640-174
office@emins.org
www.emins.org

Za izdavača:

Mihailo Crnobrnja

Urednici:

Aleksandar Pavlović i Agron Bajrami

Autori:

Agron Bajrami, Aleksandar Pavlović,
Ana Petrov, Armanda Hisa,
Duško Lopandić, Fahri Musliu,
Jelena Lončar, Jeton Neziraj,
Nataša Marković, Srđan Atanasovski

Lektura i korektura:

Nina Lopandić

Prelom i korice:

Ivan Damjanović

Tiraž:

25000

Distribucija i štampa:

Dan graf d.o.o. (Danas),
Alekse Nenadovića 19-23, Beograd
Rotografika, Subotica

Za Dangraf: Božidar Andrejić

ISBN978-86-80046-64-8

Štampanje ove publikacije omogućio
je Evropski Fond za Balkan
– predstavništvo Mreže Evropskih
Fondacija (NEF).
Stavovi izneti u publikaciji
ne predstavljaju nužno stavove
Evropskog Fonda za Balkan.

CIP - Каталогизација у
публикацији
Народна библиотека Србије,
Београд

94(=163.41:=18)(4-12)(082)
316.728(4-12)(082)

KADA su se voleli Srbi i Albanci

/ [urednici Aleksandar Pavlović
i Agron Bajrami]. - Beograd :
Evropski pokret u Srbiji, 2019
(Beograd : Dan graf). - 47 str. :
ilustr. ; 24 cm

Tiraž 25.000. - Napomene i bib-
liografske reference uz pojedine
radove.

ISBN 978-86-80046-64-8

а) Срби -- Албанци
-- Југоисточна Европа --
Зборници б) Свакодневни
живот -- Југоисточна Европа
-- Зборници

COBISS.SR-ID 281771788